

REIAL ACADEMIA CATALANA
DE BELLES ARTS DE SANT JORDI

Els valors de l'arquitectura catalana

Discurs d'ingrés de l'acadèmic electe Il·lm.
Sr. Dr. Josep Maria Montaner i Martorell, llegit
a la sala d'actes de l'Acadèmia el 16 de juny de 2021.
Discurs de resposta i elogi de l'acadèmic numerari
Il·lm. Sr. Dr. Carlos Ferrater Lambarri. Barcelona, 2021.

Primera edició juny 2021
© del text, Josep Maria Montaner i Martorell
© del discurs de resposta, Carlos Ferrater Lambarri
© d'aquesta edició, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi
Impressió Gràfiques Arco (Cardedeu)

REIAL ACADEMIA CATALANA
DE BELLES ARTS DE SANT JORDI

Els valors de l'arquitectura catalana
Discurs d'ingrés de l'acadèmic electe Il·lm.
Sr. Dr. Josep Maria Montaner i Martorell, llegit
a la sala d'actes de l'Acadèmia el 16 de juny de 2021.
Discurs de resposta i elogi de l'acadèmic numerari
Il·lm. Sr. Dr. Carlos Ferrater Lambarri. Barcelona, 2021.

Els valors de l'arquitectura catalana

Discurs d'ingrés de l'acadèmic electe Josep Maria Montaner i Martorell

Excel·lentíssim senyor President,

Il·lustríssims i il·lustríssimes membres d'aquesta Acadèmia; senyores i senyors; amics i amigues.

En primer lloc, vull expressar la meva satisfacció per l'honor d'entrar a formar part de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, i el meu agraïment a les persones que em van proposar: Jordi Faulí, Francesc Fontbona, Mireia Freixa, Eduard Gascón, Josep Muntañola i Carlos Ferrater, a qui agraeixo moltíssim la seva contesta i elogi.

Aquest discurs d'ingrés fa un recorregut pels valors de l'arquitectura catalana moderna i contemporània, especialment des del 1775 fins al 1976, amb referències fins a l'actualitat, seguint la direcció de com s'ha anat vers una Barcelona democràtica i metropolitana, un procés cada dia en construcció, i posant èmfasi en 8 conceptes que nuen aquest valors i aquesta evolució.

1. *L'ensenyament*

1. La Reial Junta Particular de Comerç, constituïda el 1763 i que el 1775 va crear l'Escola Gratuïta de Disseny, arran de la indústria d'indianes i de la necessitat de dissenyadors pels estampats, a finals del segle XVIII va decidir que a més a més de les classes de pintura i escultura¹ i hauria una Classe d'Arquitectura, per a la qual va obtenir permís de Madrid el 1797. Una classe que es va començar a impartir en el magnífic edifici de la nova Llotja (1771-1775), projectat pel mestre d'obres de l'elit, Joan Soler i Faneca (1731-1794). Seguint el neoclassicisme francès, va incloure l'existent saló gòtic de contractació dins d'un edifici públic, redefinint límits i composant noves façanes, i articulant-ho tot amb un gran pati i escalinata de pedra. Era l'època del barroc tardà i de l'eclosió del neoclassicisme a Catalunya, a finals del segle XVIII i principis del segle XIX, amb una sèrie de palaus a Barcelona, como el dels March, Moja, Larrard, Moxó, de la Virreina, Episcopal, Savassona (actual Ateneu), Magarola, de Gònima, Alos i Dou i Alfarràs.

2. Antoni Celles i Azcona (1775-1835) va ser el jove triat per la Junta de Comerç per a formar-lo com a arquitecte i futur professor de la Classe d'Arquitectura. Nascut a Lleida, va fer els seus estudis a l'Acadèmia de Sant Fernando de Madrid entre el 1793 i el 1802, i la seva estada a Roma, com a pensionat, va durar entre el 1803 i el 1815². Al llarg del segle XVIII i principis del segle XIX, l'estada a Roma estava considerada imprescindible per formar-

¹ MORENO, Salvador, *La escultura en la casa Lonja de Barcelona. Neoclassicismo y romanticismo académico. Discurso de ingreso*, Real Academia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona, 1983.

² MONTANER, Josep Maria, "L'Estada a Roma de l'arquitecte català Antoni Celles, 1803-1815, *L'Avenç* n° 120, Novembre de 1988.

se en l'arquitectura i l'arqueologia clàssiques. Ambdues etapes de formació varen estar finançades per la Junta de Comerç, a la que, des de Roma, Celles anava enviant dibuixos, treballs i cartes. El seu programa de Classe d'Arquitectura va ser elaborat el 1815, en tornar a Barcelona, i el discurs inaugural el va pronunciar l'11 de setembre del 1817³.

3. A Catalunya, com a molts altres països, també es va donar la dualitat entre l'ensenyament Beaux-Arts i el politènic. Una evolució i debat que van aflorar molt aviat a la Classe d'Arquitectura impartida des del 1817 al 1835 per Celles. Quan la Classe portava ja anys de funcionament, i després d'una crisi al 1825, el 1831 els dirigents de la Junta de Comerç li van criticar a Celles que donava un ensenyament excessivament classicista i acadèmic, majoritàriament dedicat a la còpia de models i a la pràctica de la representació gràfica, i li van reclamar que s'acostés a l'ensenyament més sistemàtic i politènic de J.N.L. Durand a París. Per a Celles, allò essencial en l'arquitectura era seguir els 10 llibres de Vitruvi i expressar-se amb el llenguatge clàssic, i no sacrificar-lo en nom de la repetició, seriació i combinatòria, tal com proposava el curs de Durand⁴. A més a més de dedicar-se a l'ensenyament, Celles va fer obres d'arquitectura domèstica i religiosa, projectà infraestructures i realitzà estudis arqueològics⁵.

4. L'inici de la modernització de l'urbanisme a Catalunya es va produir implementant el desenvolupament de l'arquitectura neoclàssica, que va eclosionar a partir de la mateixa Plaça del Palau. I ho varen fer, precisament, els deixebles de Celles, com Josep Buxareu, autor amb Francesc Vila, dels Porxos d'en Xifré (1836-1840); Francesc Daniel Molina i Casamajó, projectista de la Plaça Reial (1848-1859); el també científic Josep Oriol i Bernadet, autor, entre d'altres obres, de la primera fase del conjunt fabril de Can Ricart (1852-1854); Antoni Rovira i Trias, amb el Mercat de Sant Antoni (1876-1882); Miquel Garriga i Roca, autor dels famosos "quarterons"; i Josep Casademunt, qui va prendre el relleu de Celles a la Classe d'Arquitectura el 1835⁶.

5. Pel que fa a les influències, al llarg del segle XVIII i XIX es van anar rellevant la tractadística procedent d'Itàlia i de França. A partir de mitjans del segle XIX va començar a arribar la influència alemanya, de Karl Friedrich Schinkel, Leo von Klenze i Gottfried

3 MONTANER, Josep Maria, *La modernització de l'arquitectura catalana (1714-1859)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1990.

4 DURAND, J.N.L. *Precis des leçons d'Architecture. Partie graphique des cours d'architecture*, École Royale Polytechnique, Paris, 1819.

5 A.A.V.V. "Dossier Antoni Celles (1775-1835)", *Butlletí XXXIII Barcelona 2019*, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona, 2020.

6 MORETÓ, Isabel, "La Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles", *Barcelona Quaderns d'Història* n° 12, Barcelona 2005.

Semper. I molt a finals del segle XIX, la influència de les Arts and Crafts angleses.

2. *El municipalisme*

6. A Barcelona, paral·lelament a l'activitat acadèmica de la Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles, l'Ajuntament va reforçar les seves intervencions urbanes. I l'arquitecte municipal Josep Más i Vila (1780-1856), procedent del gremi de Mestres d'Obres, va portar la iniciativa quant a ordenances municipals, al traçat i definició dels models de façana per a la l'obertura dels carrers Ferran, Jaume I i Princesa (1848-1853), unint les Rambles amb la Ciutadella; i a la nova façana neoclàssica de l'Ajuntament de Barcelona, a la Plaça de Sant Jaume.

7. Aquesta Barcelona neoclàssica volia emular transformacions com la de la Lisboa de Pombal, després del terratrèmol de 1755, passant de la ciutat medieval, compacta i orgànica, a l'obertura d'una gran plaça cívica enfront del mar i al traçat rectilini de carrers que dissimulaven el pendent de la ciutat. O de la més tardana composició de la Rue Rivoli de París, traçada per Charles Percier i Pierre Fontaine, amb voluntat de traslladar el confort i regularitat dels interiors Estil Imperi als exteriors, conformant avingudes uniformes. Continuava vigent l'energia de la composició clàssica per introduir l'ordre modern i fer les ciutats més obertes i públiques.

8. Els mercats municipals de Barcelona es van convertir en un dels equipaments més emblemàtics d'aquest protagonisme públic a la ciutat de finals del segle XIX, teixint un autèntic sistema urbà⁷. I la seva evolució és paradigmàtica dels diversos períodes de la ciutat i dels barris. En els anys de democràcia s'ha procedit a la seva remodelació i actualització, amb obres tan reconegudes com el de Santa Caterina, d'Enric Miralles i Benedetta Tagliabue (EMBT) o el de La Barceloneta, de Josep Miàs.

9. Uns altres dels edificis públics més emblemàtics i imprescindibles de les ciutats catalanes han estat els dedicats a la sanitat i medicina; com el conjunt de l'Hospital de Sant Pau i del Clínic, seguint la tradició dels antics Hospital de la Santa Creu i de la Casa de la Convalescència, i arribant fins a l'Institut Mental a Santa Coloma de Gramenet, al Dispensari Antituberculós i als conjunts hospitalaris de la Vall d'Hebron, Bellvitge o del Mar; i amb prestigioses sagues de metges, metgesses, infermeres i científics residents, com Dolors Aleu, Francesc Duran Reynals o Santiago Ramón y Cajal⁸.

7 GUÀRDIA, Manel, OYÓN, José Luis, "La formació del modern sistema de mercats de Barcelona (1874-1921)", *Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona* n° 20, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2008.

8 MONTANER, Josep Maria, APARICI Isabel, NAVARRO Pepe, *Barcelona, espais singulars*, Comanegra/ Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2016.

3. La forma, la tècnica i els símbols.

10. La Classe d'Arquitectura de Llotja va finalitzar el 1850, el mateix any en que es creava l'Escola de Mestres d'Obres⁹, en funcionament fins el 1871, que va dirigir inicialment el mateix Josep Casademunt i que va aportar la formació de tècnics de l'arquitectura, amb una certa continuïtat amb el saber i la pràctica constructiva del món gremial i artesanal, i amb la competència de fer els edificis secundaris per tot el territori català. Van ser un cert precedent de la professió dels aparelladors, paulatinament modernitzada fins els actuals arquitectes tècnics i enginyers de l'edificació.

11. La creació de l'Escola d'Arquitectura, el 1875, va iniciar una tradició d'ensenyament que arriba fins avui i que va tenir la seva primera reflexió col·lectiva i acadèmica el 1977, amb l'exposició i el catàleg del Centenari, coordinats per Ignasi de Solà-Morales¹⁰; unes recerques i interpretacions que han continuat¹¹. I Elias Rogent, el seu primer director, va ser autor d'obres molt emblemàtiques, com la Universitat de Barcelona, i també de peces, malauradament arrasades sota la Vila Olímpica, com els Docks al Poblenou.

12. Joan Torres i Guardiola, arquitecte i promotor de les noves estructures metàl·liques i lleugeres, va ser l'emblema local de la confiança en el progrés, en els avenços tecnològics i en els nous materials, especialment el ferro, a les darreres dècades del segle XIX. No solament va projectar la bastida pel monument a Colom, sinó que va inventar una estructura lleugera per les cobertes de les naus, denominada d'"ala de mosca"¹².

13. En aquest context, ressalta la importància de l'arquitectura industrial i del patrimoni que n'ha quedat, generalment poc valorat pels industrials, burgesos i polítics, i majoritàriament salvat per l'acció de moviments socials, urbans i professionals. Si s'ha citat Can Ricart, conjunt que va ser continuat per Josep Fontseré, durant la segona meitat del segle XIX l'arquitectura industrial es va anar estenent i ampliant per Catalunya: una rica evolució des dels elements preindustrials i les cases-fàbrica al Raval vers les colònies industrials, al llarg dels rius catalans, tan intensament aprofitats, com el Llobregat i el Ter¹³.

⁹ MONTANER, Josep Maria, *L'ofici de l'arquitectura. El saber arquitectònic dels mestres d'obres analitzat a través dels seus projectes de revàlida (1859-1871)*, Universitat Politècnica de Barcelona, Barcelona, 1983.

¹⁰ A.A.V.V., *Exposició Commemorativa del Centenari de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, 1875-76/1975-76*, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, Barcelona, 1977.

¹¹ RAMON, Antoni, RODRÍGUEZ, Carmen, *Escola d'Arquitectura de Barcelona. Documentos y Archivo/ Documents and archive/ Documents i arxiu*, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1996.

¹² FELIU TORRAS, Assumpció, VILANOVA OMEDAS, Antoni, *La Barcelona del ferro. A propòsit de Joan Torres Guardiola*, MUHBA, Barcelona, 2011.

¹³ CORREDOR-MATHEOS, José, MONTANER, Josep Maria, *Arquitectura industrial a Catalunya*, Caixa de Barcelona, Barcelona, 1984.

14. Aquesta Catalunya industrial de finals del segle XIX serà la que donarà lloc al Modernisme¹⁴, i serà a on sorgirà l'arquitectura d'Antoni Gaudí (1852-1926), síntesi de tècnica i imaginació. Son inesgotables els episodis i les interpretacions sobre l'obra "gaudiniana" que es podrien citar¹⁵. Només em referiré a dos.

15. Les proporcions, el caràcter, el simbolisme, l'organicisme i la lluminositat de l'interior de la Sagrada Família, que s'aconsegueixen amb les columnes de doble gir, estudiades i interpretades per Jordi Faulí, motiu de la seva tesi doctoral, que ens aclareix la síntesi gaudiniana: l'admiració per la natura i la confiança en els mecanismes de la geometria, portades a l'escala més ambiciosa del gran temple metropolità. Tot i que llavors encara no estava perfeccionada la tecnologia del formigó armat que, posteriorment, s'ha utilitzat per continuar les obres¹⁶.

16. I La Pedrera, que té una façana que sembla sòlida, pètria i gairebé opaca, estereotòmicament perforada, i que està construïda tectònicament, com si fos un mur cortina: les peces de pedra de Vilafranca són independents de l'estructura i estan ancorades al forjat. Aquesta mateixa façana pesada està tractada com una forma orgànica, com si fora de fang, rememorant visions de les ones i de les marques de l'aigua a la sorra. Les baranes de ferro forjat recorden algues i closques de tortuga. Gaudí aconsegueix així una percepció lleugera, ondulant, flotant i tova d'allò pesat. Per tant, partint de mecanismes alhora estereotòmics i tectònics, el resultat final es converteix en una arquitectura atectònica i asimètrica. El més impactant és que darrere d'aquesta façana muraria, pètria i arcaica es desplega una estructura de planta lliure, suportada per columnes i organitzada entorn de dos grans patis de formes corbes. Gaudí supera en aquesta obra tan complexa els tradicionals murs de càrrega, i les possibilitats de la planta lliure, una solució totalment moderna, s'utilitzen per a la llibertat de la compartimentació orgànica interior. A aquesta isotropia s'hi contraposen uns cels rasos de guix, de formes corbes i sinuoses, fets específicament per a caracteritzar la topografia invertida de cadascuna de les sales. D'aquesta manera, la flexibilitat i tectònica de la planta lliure queda oculta en la distribució dels interiors, cavernosos i estereotòmics alhora, sempre de parets corbes, singulars i irrepetibles, amb uns sostres que semblen uns remolins de sorra que es desplacen.

17. Va ser la sensibilitat surrealista la que va trobar en les recreacions visionàries i dramàtiques de Gaudí un dels referents més poderosos per a legitimar les seves idees

¹⁴ FREIXA, Mireia, *El modernismo en España*, Cátedra, Madrid, 1986.

¹⁵ SOLÀ-MORALES, Ignasi de, *Gaudí*, Ediciones Polígrafa S.A., Barcelona, 1983; HARRIES, Karsten, *The Ethical Function of Architecture*. Cambridge, Mass., The MIT Press, 1997.

¹⁶ FAULÍ, Jordi. *La basílica de la Sagrada Família*, P&M Ediciones, Barcelona, 2016.

estètiques. Un moment clau va ser la publicació a la revista *Minotaure* número 3-4 del 1933, òrgan d'expressió dels surrealistes liderats per André Breton, de l'article de Salvador Dalí titulat "De la beauté terrifiante et comestible de l'architecture Modern Style", amb fotografies que Man Ray va fer expressament a Barcelona. En l'article es sostenia que l'arquitectura i la ciutat que es corresponia amb la recerca surrealista tindria aquella bellesa convulsa, comestible, flonja i naturalista de l'Art Nouveau en l'obra d'Hector Guimard i d'Antoni Gaudí. Segons Dalí, l'arquitectura tova i divina de l'Art Nouveau arribava a la seva apoteosi amb Gaudí; i el 29 de setembre del 1956, li va retre homenatge fent una conferència i una gran pintura al Park Güell, en una obra d'acció que sintonitzava amb l'art radical i l'"Action painting" dels anys cinquanta.

4. *Urbanisme, ètica social i comuns*

18. El 1859, el Pla d'Eixample per Barcelona, d'Ildefons Cerdà, socialista i reformador, era un dispositiu envers a una ciutat igualitària i no delimitada, amb una capacitat de planificació tan durable en el temps. Assenyalava, també, l'inici del nou coneixement i pràctica de l'anomenat "urbanisme", un concepte en el que Cerdà va posar tan d'èmfasi, com a síntesi de camp i ciutat, com a defensa dels drets i del bé comú, com a implementació d'una ciutat tecnificada i higiènica.

19. La proposta de l'urbanisme de Cerdà no va sorgir aïlladament. A mitjans del segle XIX es van produir fortes transformacions socials, polítiques i tecnològiques, expressades en les noves ciències humanes, com la sociologia, l'etnologia o l'ecologia; en la Comuna de París i en el nou pensament marxista; en les teories sobre l'essència dels elements tectònics segons el polifacètic Gottfried Semper; o en el testimoni, tan pioner, de Flora Tristán i els seus *Paseos por Londres*¹⁷, denunciant les condicions de vida del proletariat.

20. El Pla Macià, del 1932 al 1935, i el que podríem anomenar "regionalisme republicà" del 1932, de l'arquitecte i paisatgista Nicolau Maria Rubió i Tudurí, expressaven l'arribada de l'urbanisme racionalista i dels criteris del "Regional Planning". L'encàrrec de la Generalitat de Catalunya a Rubió i Tudurí es va concretar en el Pla de Distribució de Zones del Territori Català. I del Pla Macià ens queda la Casa Bloc (1932-1936). Tot es va veure estroncat per la guerra civil provocada per l'aixecament feixista i per la dictadura franquista.

21. Després del moment exultant de l'eclosió del Modernisme en totes les arts a finals del segle XIX i principis del segle XX, la cultura catalana va tornar a viure un altre

¹⁷ TRISTÁN, Flora, *Paseos por Londres. La aristocracia y los proletarios ingleses*. Global Rhythm Press S.L., Madrid, 2008. LLINAS CARMONA, Conxa, *Flora Tristán, una filósofa social*. Edicions Universitat de Barcelona, Barcelona, 2018.

moment de plenitud i d'avantguardisme: l'arquitectura avançada dels Josep Lluís Sert, Josep Torres Clavé, Sixte Illescas i d'altres, que malgrat començava amb retard en relació a les avantguardes arquitectòniques internacionals, va ecllosionar de manera brillant i prometedora; la pintura de Miró i Dalí; l'escultura de Gargallo, Fenosa i Ferrant; la poesia de J. V. Foix; l'herència del pas de Picasso per Catalunya, la presència sovint de Marcel Duchamp o l'activitat de Dalí i Buñuel rodant el 1928 *Un chien andalou* a Cadaqués. No solament això, en aquells anys s'iniciaren els estudis històrics de Pierre Vilar i la nova geografia de Pau Vila sota la influència de l'Escola Regional Francesa y la geografia de Vidal de la Blache. Era la Catalunya cosmopolita, en la que la Mancomunitat havia liderat la reforma educativa, potenciant l'experimentació de l'ensenyament lliure i aconseguint l'alfabetització, mitjançant la promoció d'escoles, biblioteques, ateneus i infraestructures; en definitiva, els equipaments per l'educació i la cultura¹⁸.

22. Encara que amb retard, les avantguardes van arribar a Catalunya, amb les seves confluències i les seves contradiccions. A les visions, eines i experiments de les diverses avantguardes conflueixen el racionalisme, amb la seva performativitat i divisió de la realitat en les seves parts constituents; l'exigència ètica i social heretada de les citades Arts and Crafts; totes les teories estètiques de la pura visualitat i de la percepció, tendents a l'abstracció; l'idealisme i el romanticisme alemany, especialment en el seu culte a la creativitat i al geni; i unes recerques d'allò essencial i espiritual en l'art, partint de l'admiració per la natura de Goethe. I també anaven esclatant les contradiccions: voler erigir-se en líders i salvadors d'una societat de la que estaven separats, i volent evitar unes elits de les que formaven part i de les que acabarien essent còmplices; basar-se en el sentit de la història per erigir-se i legitimar-se i, al mateix temps, haver de negar la història, especialment la recent, la del segle XIX; el terror al pas del temps en les seves obres i la recerca d'un present etern, el que comportava allunyar-se de la vida i de la realitat; l'absurd mite de la originalitat a l'època de la reproductibilitat tècnica, tal com va argumentar Walter Benjamin; i unes obres que eren, generalment, objectes aïllats del seu context i que acabaran sent mercaderies, en les quals predomina el seu valor de canvi i financer.

23. D'aquestes avantguardes catalanes, que van coincidir amb de la Segona República, un dels projectes més emblemàtic va ser la Ciutat de Repòs i de Vacances (1933-1934), que el GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans pel Progrés de l'Arquitectura Contemporània) va planejar per a la immensa platja i arbreda, la franja de 8 quilòmetres de costa, que va des del Delta del Llobregat fins a l'escarpat de Castelldefels. En aquesta

¹⁸ MONTANER, Josep Maria, "Catalunya i Europa: influències mútues en el camp de l'arquitectura" a BALCELLS. Albert (coordinador), *Els països catalans i Europa durant els darrers cent anys*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2009.

ciutat popular de l'oci i l'exercici s'hi proposava una gran quantitat d'equipaments de gestió pública i socialitzada: parc marítim, camps d'esports, platges, sanatoris, cabines de bany, restaurants, hotels, residències de cap de setmana, colònies escolars i camps de cultiu, pensats per a les famílies d'obrers i obreres dels sindicats i cooperatives. Es va constituir la "Cooperativa Popular la Ciutat de Repòs i de Vacances", que agrupava més de 600 associacions i comptava amb més de 800.000 afiliats. Aquest projecte de la II República, el més valuós i espectacular de l'urbanisme modern català, mai no es va portar a la pràctica, al no poder completar-se el procés d'expropiació per a ser de propietat pública¹⁹. I durant la dictadura franquista aquesta zona es va anar convertint en lloc d'estiueig i de caps de setmana, fortament dividit en propietats privades. Malgrat tot, mitjançant la Llei espanyola de Costas, s'ha pogut mantenir el valor públic de les platges.

24. Aquest èmfasi en el bé comú s'ha recuperat i reforçat en els darrers anys. S'expressa en la gestió cívica dels comuns urbans i amb el creixement del sector de les cooperatives i de l'economia social i solidària a Barcelona i a tota Catalunya: la Xarxa d'Economia Solidària (XES), l'autogestió del patrimoni ciutadà, el cohabitatge i tantes iniciatives promogudes en l'espai d'allò comú, entre allò públic i allò privat.

5. Malgrat la dictadura, la vida i la industrialització van continuar

25. Catalunya, malgrat la dura repressió de la dictadura franquista, la misèria i la manca de mitjans, va resistir i es va anar convertint en referent de l'art, la cultura, el disseny, l'arquitectura i l'urbanisme. El seu port, la infraestructura industrial i la xarxa comercial es van anar revitalitzant. A principi dels anys cinquanta, tot i que Franco no ho volia, seguint les condicions imposades per l'empresa italiana FIAT, la fàbrica SEAT s'instal·là en el camp de la Zona Franca. De la mateixa manera que va passar amb els borbons, arran de la Guerra de Successió, que va deixar destruïda Barcelona, i que no van tenir altre remei, amb la concentració d'enginyers militars i el port, de crear aquí l'Acadèmia Militar de Matemàtiques (1720-1802), a l'antic convent de Sant Agustí, a on es formarien els enginyers militars espanyols, bastants d'ells autors d'infraestructures a Amèrica; i a on l'elit dels mestres d'obres gremials assistiria a les classes de Pere de Lucuze.

26. La vida continuava i, arran de que a la Catalunya industrialitzada arribava una nova generació de migració, es van començar a autogestionar cooperatives d'habitatge, per arribar a on no arribaven l'Obra Sindical del Hogar i el Patronat Municipal de l'Habitatge. En els barris populars de Barcelona, Mataró, Terrassa, Sabadell i moltes altres ciutats va anar

¹⁹ MONTANER, Josep Maria, MUXÍ, Zaida, *Política y arquitectura. Por un urbanismo de lo común y ecofeminista*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2020.

sorgint, al llarg dels anys cinquanta, l'alternativa de les cooperatives, com la Montseny a la Verneda o els blocs i torres de la Cooperativa del Sagrat Cor, a la part alta del Poblenou, amb la col·laboració de l'arquitecte Jordi Bonet i Armengol. Una tradició d'habitatge assequible de qualitat que arriba fins a les darrers dècades en les obres de Lluís Nadal, Esteve Bonell/Josep Maria Gil, Carlos Ferrater, Jaume Coll/Judith Leclerc, Sara Bartomeus/Anna Renau, Jerónimo Duran/Lluís Grau, Marta Peris/José Toral o les arquitectes de Cierta Estudio.

27. Després dels anys d'aïllament, al principi de la dictadura de Franco i al final de la Segona Guerra Mundial, en els anys cinquanta es va produir la reaparició i consolidació de l'arquitectura moderna a Catalunya, intentant recuperar i continuar el moment efímer de les avantguardes del GATCPAC, a través d'una obra atenta a la realitat i a les necessitats dels usuaris. Van ser els anys de la vigència i l'activitat del Grup R²⁰ (des del 1951 al 1961), i de les primeres obres emblemàtiques de Josep Maria Sostres i d'Antoni de Moragas, els inicis d'Oriol Bohigas i Josep Martorell i, especialment, el ressò internacional de José Antonio Coderch i Manuel Valls, que van realitzar aleshores dues obres mestres: la casa Ugalde (Caldes d'Estrach, 1951-1952) i els habitatges a la Barceloneta (1953). En aquells anys es van fer a Barcelona una sèrie de conferències d'arquitectes i crítics com Alberto Sartoris (1949), Bruno Zevi (1950), Alvar Aalto (1951), Nikolaus Pevsner (1952), Gio Ponti (1953), Alfred Roth (1955) i Sibyl Moholy-Nagy (1964), que van tenir molta influència per fer arribar l'empirisme i l'organicisme dels països escandinaus, el realisme italià i la nova mirada a l'arquitectura popular i anònima des de Nord-Amèrica.

28. I fora del Grup R va haver aportacions emblemàtiques, com la de Guillermo Giráldez, Pedro López Iñigo i Xavier Subías, que van projectar i construir en un any la Facultat d'Econòmiques a la Diagonal (1958), amb elements industrialitzats i lluny de cap retorn al maó. O la modernitat tecnològica d'Enric Tous i Josep Maria Fargas, amb referències nord-americanes, recerques plàstiques basades en els materials i els processos constructius. L'antiga seu de la Banca Catalana, al Passeig de Gràcia, o l'actual seu del grup Planeta, també a la Diagonal, destaquen per la voluntat d'experimentació d'una arquitectura entesa com a sistema modular i oberta vers al seu entorn²¹.

29. Aquesta confiança en la producció industrial, amb el que pot aportar de precisió, economia, rapidesa i una producció massiva que contribueixin a cobrir les necessitats dels sectors més vulnerables, ha arribat fins avui amb la iniciativa dels APROPs (Allotjaments

20 RODRÍGUEZ, Carme, TORRES, Jorge, CATALÀ-ROCA, Francesc, *Grup R*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 1994.

21 FALAGAN, David H., *Innovación tecnológica en la arquitectura de Tous y Fargas*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 2020.

de Proximitat Provisionals), com el del carrer de Sant Francesc, a Ciutat Vella (2018-2019), de l'equip d'Straddle3: contenidors prefabricats procedents del transport marítim, reciclats per convertir-los en habitatges moderns per les persones en perill d'exclusió. I és que si quelcom caracteritza al nostre país és la seva resiliència, la seva capacitat d'afrontar les adversitats i les crisis, de refer-se fins i tot en les pitjors condicions.

6. La consciència d'Escola.

30. Això te a veure amb el constant predomini, a l'arquitectura catalana, de la idea d'escola, de compartir formació, mitjans i objectius. És el que a partir dels anys seixanta es va anomenar l'Escola de Barcelona en arquitectura, un rètol que també es va aplicar a la poesia o al cinema. En arquitectura van ser els escrits d'Oriol Bohigas els que varen anar fent seguiment de les característiques i obres més significatives d'aquesta consciència de grup²².

31. En aquesta línia de sentit de grup, també van ser destacades les iniciatives dels estudiants d'arquitectura en els anys seixanta. N'és un fet molt significatiu la VIII Conferència Internacional de Estudiantes de Arquitectura, celebrada a Barcelona el 1963, i que va ser motiu de la publicació *Arquitectura 63*, organitzada pels estudiants de la 89 promoció, encapçalats per Josep Muntañola, amb contribucions dels més destacats teòrics, crítics i historiadors de l'arquitectura contemporània, com Louis Mumford, Walter Gropius, Reyner Banham, Bruno Zevi, Sigfried Giedion, Nikolaus Pevsner y José María Valverde; i amb debats sobre l'anomenada "tercera generació"²³.

32. En aquell ambient industrial i innovador va ecllosionar el disseny industrial català, i també el disseny gràfic, relacionat amb el món editorial, confluint dissenyadors i arquitectes. Tota aquesta creativitat i gestió es van concentrar en el FAD (Foment de les Arts Decoratives). I un cop assolida la democràtica, el disseny català es va convertir en una de les nostres cartes de presentació. Això va culminar amb el pes que aquest va tenir en la presència de l'Estat espanyol a Europalia, el 1985, a Brusselles, amb l'exposició i catàleg d'autoria col·lectiva *El diseño en España. Antecedentes históricos y realidad actual*, aixoplugada pel Ministerio de Industria y Energía i per l'ADGFAD, ADIFAD, ADP y BCD.

33. També als anys seixanta van començar a titular-se i a treballar les primeres dones arquitectes a Catalunya, amb un cert retard en relació a d'altres contextos. Com Margarita Brender Rubira, que havia obtingut el títol a Romania i es va col·legiar al COAC el 1962; Mercedes Serra Barenys, la primera dona titulada a Barcelona, el 1964; Alrun Gimeno,

²² BOHIGAS, Oriol. "Una posible "Escuela de Barcelona"" en *Contra un arquitectura adjetivada*, Seix Barral, Barcelona, 1969.

²³ A.A.V.V., *Arquitectura 63*, Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Barcelona, Barcelona, 1963.

experta en arquitectura i clima; Roser Amadó, amb una extensa i reconeguda obra, junt amb Lluís Domènech; o Anna Bofill, també compositora, que va tenir un paper clau en la complexitat estructural i modular del Walden 7 del Taller d'Arquitectura, i que ha estat pionera en les propostes d'igualtat de gènere a l'urbanisme²⁴.

34. Després del desenvolupament i la maduració d'aquesta escola, arran de les obres olímpiques a finals dels anys vuitanta, com a gran oportunitat pels joves arquitectes, es va consolidar una ampla nova generació d'arquitectes, la que el 1988 es va anomenar la "Generació dels 80", formada per persones tan emblemàtiques com Enric Miralles, Carme Pinós, Maria Rubert de Ventós, Joan Roig, Enric Batlle, Carme Ribas, Xavier Vendrell o Tonet Sunyer. Alguns d'ells van entrar a Projectes Urbans de l'Ajuntament de Barcelona, anomenats per la premsa els "llapis d'or", com Beth Galí, Marius Quintana, Olga Tarrasó, Pepita Teixidor, Tomás Morató, Maria Luisa Aguado, Jordi Enrich, Josep Maria Julià i d'altres que ja s'han citat.

35. Entre ells, Enric Miralles, que va morir prematurament el 2000, va fer una aportació intensa i renovadora, amb una gran influència a generacions posteriors d'arquitectes. Entre els seus projectes i obres en destaca, pel seu valor simbòlic, i ja realitzat amb Benedetta Tagliabue, el Parlament d'Escòcia (1999-2004). Miralles i Tagliabue varen aconseguir una nova monumentalitat, basada en les formes orgàniques i simbòliques, embolcallant empàticament les activitats de les persones i situant-se suaument en el context d'Edimburg.

36. L'arquitectura catalana, doncs, sempre ha reforçat la consciència d'escola: Grup R, Escola de Barcelona I i II, Generació dels 80... I ja a principis del nou mil·lenni, al 2003, es va definir una nova generació, com a "fills i filles del 92"²⁵, molt diversa, amb més dones arquitectes i amb una mentalitat més ecologista i uns pressupostos, generalment, més realistes i modestos: Juli Capella, BOOPBA, Manuel Bailo/Rosa Rull, Ricardo Flores/Eva Prats, Iñaki Alday/Margarita Jover, Mamen Domingo/Ernest Ferré, etc. Aquest esperit d'aglutinar, compartir i col·laborar ha seguit predominant, doncs.

7. *La renaturalització de les ciutats*

37. La importància de l'espai públic i del verd, una manca endèmica en el territori metropolità, es va entendre des del primer moment de la democràcia recuperada i renascuda. Per això, els nous projectes i la gestió municipal amb els parcs i places es va convertir en la

²⁴ ARIAS LAURIÑO, Daniela, MUXÍ, Zaida, "Filling History, Consolidating the Origins. The First Female Architects of the School of Architecture of Barcelona (1964–1975)", ARTS vol. 9, n° 1, 2020.

²⁵ MONTANER, Josep Maria, MUXÍ, Zaida, "Genealogia de la arquitectura contemporània en Catalunya: hijos del 92", *Catalan Review*, Vol. XVIII, n° 1-2, (1998), p. 209-221. MONTANER, Josep Maria, MUXÍ, Zaida, "La joven arquitectura catalana. Cambiar de enfoque" en *Arquitectura* n° 331, Madrid, 2003.

primera imatge i en el resultat més immediat. Més enllà de les polèmiques, els tan necessaris parcs i jardins han actuat com els focus centrals dels barris i de relació entre el veïnat.

38. Aquest procés s'ha anat intensificant en anar prenent consciència dels requeriments de l'era postindustrial. És el que avui denominem procés de renaturalització de les ciutats, i que cada cop te més a veure amb aplicar-li solucions basades en la natura. A Catalunya, a les darreres dècades, s'han fet grans aportacions, començant per la més reconeguda internacionalment, RCR arquitectes (Ramon Vilalta, Carme Pigem, Rafel Aranda), que a partir de la seva inspiració de l'arquitectura en el paisatge de La Garrotxa, i de la seva capacitat singular per aprendre i interpretar-lo, han sabut projectar a tot tipus d'entorn, -paisatgístic, agrari, urbà o metropolità-, i a tot tipus de societat, cultura i clima.

39. Abans d'aquesta eclosió i reconeixement, ja s'havia desenvolupat una escola de paisatgistes, la majoria dones que, a partir dels anys vuitanta, van definir el nou paisatgisme català: Rosa Barba, Bet Figueras, Imma Jansana/Conxita de la Villa, Maria Isabel Bennisar o Lola Domènech entre d'altres, de nou comptant amb el suport de la promoció del municipalisme i d'institucions com l'Àrea Metropolitana i la Diputació de Barcelona²⁶. A més a més de cluster de la biotecnologia, el disseny digital, l'energia o les tecnologies de la informació i la comunicació, som un dels focus internacionals d'aprenentatge dels projectes de paisatgisme i d'espai públic, amb cursos de postgrau i premi internacional.

40. Això ha fet que tinguem moltíssimes obres modèliques i referents. El nou Jardí Botànic, de Carlos Ferrater, Bet Figueras i Josep Lluís Canosa (1989-1999), és una de les més felices i assolides aplicacions de la geometria dels fractals en un projecte urbà de paisatge, creant una plataforma privilegiada per a la diversitat de la flora mediterrània. El Parc Central de Nou Barris, d'Andreu Arriola i Carme Fiol, és un autèntic espai verd funcional, assequible i popular. I una peça clau a punt de concloure, com el Parc de Glòries, d'Ana Coello, Agence Ter i un ampli equip d'especialistes, fet de canòpies vegetals i nusos de biodiversitat, aportarà un nou centre verd en el mateix cor de la metròpoli.

41. I aquest objectiu de renaturalitzar i pacificar la ciutat ha portat a posar en pràctica la proposta de les Superilles, elaborades des dels anys vuitanta per la ja extinta Agència d'Ecologia Urbana, aplicades primer al Poblenou (2016) i a l'entorn del mercat de Sant Antoni (2018), i ara portades a la gran escala amb el projecte de la Superilla Barcelona, potenciant eixos i cantonades verdes. Superilles i eixos verds sumen més capes a la cinquantena d'interiors de mansana enjardinats. I aquesta clau del paisatge, i la imprescindible extensió de la naturalesa i la biodiversitat, ens obre la porta a la gran escala metropolitana.

²⁶ MONTANER, Josep Maria, *Arquitectura contemporània a Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 2005.

8. *La Barcelona metropolitana*

42. En el pas dels anys seixanta als setanta, es va anar prenent consciència de l'escala metropolitana que el creixement urbà anava assolint. Això va portar a la redacció d'un pla metropolità, anomenat primer Pla Comarcal i, definitivament, Pla General Metropolità, aprovat el 1976. Els objectius d'aquest pla es van aconseguir en gran mesura: determinar les condicions i l'estructura d'ordenació del territori metropolità, controlar creixements abusius, preveure espais per parcs i equipaments, i generar i aportar sol públic per les ciutats metropolitanes.

43. Al 2021, seguim esperant l'aprovació definitiva del nou Pla Director Urbanístic (PDU), en gran part ja redactat, que ha de ser capaç d'incorporar els nous reptes: evitar l'especulació i la gentrificació, defensar i protegir el patrimoni, preveure més sol públic, renaturalitzar el territori i lluitar contra el canvi climàtic. És l'escala metropolitana l'adequada per afrontar els reptes actuals: d'habitatge assequible, d'eficients sistemes de transport públic sostenible, de gestió dels recursos i dels residus, d'aconseguir entorns saludables, dins la complexitat i diversitat del territori metropolità.

44. I en arribar al final, hem de retre homenatge el llegat de Joan Antoni Solans²⁷, treballant per l'Ajuntament de Barcelona i per la Generalitat de Catalunya. En aquest discurs d'entrada, prenent el seu relleu, cal recordar la seva aportació a l'urbanisme aplicat a Catalunya durant les darreres dècades, seguint unes directrius dilatades en el temps i l'espai, molt influents i polèmiques, entre les que no es pot oblidar haver aconseguit tant de sol per habitatges protegits, equipaments i espai verd en els municipis de l'entorn metropolità, sobretot arrel de la gestió del citat PGM. A més a més, Solans era una persona molt culta que, al llarg de la seva trajectòria, va anar publicant articles i llibres rellevants sobre l'evolució del planejament urbà, escrits des d'un coneixement i experiència privilegiats.

45. Com a conclusió, podem afirmar que l'evolució de l'arquitectura a Catalunya està caracteritzada per llargs períodes en que es practica una obra eclèctica, seguidora de corrents internacionals i basada en les capacitats professionals; i per moments puntuals avantguardistes, en els que es situa en els fronts més avançats (Gaudí i tots els artistes modernistes; Sert, Torres Clavé i el GATCPAC; Coderch, Sostres i el Grup R; Enric Miralles, amb Carme Pinós i Benedetta Tagliabue; Carlos Ferrater i OAB, amb l'experimentació constant i la construcció impecable amb geometries complexes²⁸; les

²⁷ SOLANS I HIGUET, Joan Antoni, *Barcelona 1969-1979. Els anys decisius del planejament de la metròpoli*, Museu d'Història de Barcelona, Barcelona, 2020.

²⁸ PARICIO, Ignacio, *Taxonomia geomètrica*. Carlos Ferrater & OAB, ACTAR, Barcelona, 2021.

arquitectes paisatgistes catalanes; RCR arquitectes, guanyadors del Premi Pritzker 2017; i ara les diverses cooperatives, expertes en participació i arquitectura ecològica, com la de LaCol.

Cloenda

Hem repassat valors i referents, i també crisis i reptes. Valors i referents que hem de saber relançar, i reptes que hem d'afrontar, ara encara més per resoldre amb noves eines i objectius els efectes socials, econòmics, urbans i de salut física i mental, de la pandèmia. Reptes i alternatives en els quals aquesta Acadèmia també hi pot jugar un paper rellevant. No en va, per entendre la nostres crisis ens hem de remetre a la història, un dels valors i tresors essencials d'aquesta institució. Fins i tot, molts dels problemes que tenim són relacionables amb les exigències ètiques, les possibilitats tecnològiques resultat de la revolució industrial i els conflictes socials i culturals d'aquell segle XIX que van caracteritzar Gottfried Semper, Flora Tristán, Ildefons Cerdà, Dolors Aleu o William Morris; en el que va començar la Classe d'Arquitectura amb la que hem iniciat aquest discurs. Un passat del que, revisitat, podem aprendre avui, submergits en la desorientació que comporten la revolució digital, la globalització i financiarització de tot i, en definitiva, les crisis ja permanents i superposades. Interpretacions del passat que ens poden aportar criteris per anomenar i compartir el futur²⁹.

²⁹ JELIN, Elisabeth, VINYES, Ricard, *Cómo será el pasado. Una conversación sobre el giro memorial*, Ned ediciones, Barcelona, 2021.

Discurs de resposta de L'Il·lm. Sr. Dr. Carlos Ferrater Lambarri

És per a mi un gran honor dirigir-me a les acadèmiques i acadèmics de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi i haver rebut l'encàrrec de fer l'elogi de Josep Maria Montaner. Abans de tot, però, m'agradaria començar amb un sentit record per l'acadèmic i amic Joan Antoni Solans, que recentment ens va deixar en unes tristes circumstàncies.

En el moment en que es va plantejar el nomenament d'un nou acadèmic de la Secció d'Arquitectura i Urbanisme, no vaig dubtar en proposar a Josep Maria Montaner, proposta que de seguida va rebre el recolzament de molts dels membres de l'Acadèmia. I ho vaig fer per tres motius.

En primer lloc, perquè en aquests moments el considero la persona més idònia pel seu perfil com a arquitecte, historiador i activista implicat en temes d'inclusió social, a més a més de la seva vàlua com a persona.

En segon lloc, el conec molt bé, ja com avantatjat estudiant de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona a mitjans dels anys 70. Així doncs, el vaig proposar també pel recorregut que hem fet junts. Ha presentat i escrit el pròleg de diverses monografies sobre l'obra del nostre estudi i la meua pròpia, hem tingut col·laboracions professionals entre les quals vull fer esment de la seva important tasca com assessor del Projecte de les 3 illes de l'Eixample Cerdà, de l'any 1992, així com la coautoria del Museu Industrial del Ter a Manlleu, de l'any 2002.

Finalment, considero que la seva trajectòria, coneixements i personalitat completen de manera extraordinària la secció d'Arquitectura de l'Acadèmia, i estic convençut de que les seves aportacions seran de gran interès. El grup que conforma la Secció d'Arquitectura és ric en matisos i molt heterogeni, representant diverses variants de la pràctica de l'arquitectura, la cultural, l'acadèmica i la professional. L'extens currículum de Josep Maria Montaner, del qual en faré unes pinzellades, abraça totes aquestes vessants de la professió, sempre amb un sentit del rigor i l'excel·lència en tots aquells projectes que ha desenvolupat.

Josep Maria Montaner és catedràtic de Teoria e Història de la Arquitectura a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona de la UPC i ha estat codirector del Màster "*Laboratorio de la vivienda colectiva sostenible del siglo XXI*". Especialista en l'estudi de l'arquitectura del període neoclàssic i de l'arquitectura, l'art i el pensament en el segle XX i principis del XXI. És també expert en història contemporània de l'habitatge col·lectiu, els museus i l'arquitectura industrial.

Les seves recerques inicials varen ser publicades en llibres com *L'ofici de l'arquitectura. El saber arquitectònic dels mestres d'obres 1859-1871* i *Arquitectura industrial a Catalunya*. El llibre *La modernització de l'utilitatge mental de l'arquitectura a Catalunya. 1714-1859*, editat per l'Institut d'Estudis Catalans, fou la seva tesi doctoral, dedicada als inicis de l'ensenyament de

l'arquitectura a Catalunya, amb especial èmfasi en la Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles a Llotja.

Va ser pensionat per la CIRIT (de la Generalitat de Catalunya) a l'Acadèmia Espanyola d'Arqueologia, Història i Belles Arts de Roma.

La seva trajectòria ens ofereix una extensa bibliografia amb llibres com *Después del Movimiento Moderno. Arquitectura de la segunda mitad del siglo XX*, *Museos para el nuevo siglo* i *La modernidad superada. Arquitectura, arte y pensamiento en el siglo XX*, tots ells editats per Gustavo Gili, i *Arquitectura contemporània a Catalunya*, d'Edicions 62.

En l'àmbit del periodisme ha desenvolupat també una intensa tasca de divulgació, col·laborant durant molts anys amb el diaris *El País* i *La Vanguardia*. Cal esmentar també la seva etapa com a Regidor d'Habitatge i del districte de Sant Martí a l'Ajuntament de Barcelona.

Entre els seus darrers llibres considero de gran interès *Arquitectura y crítica en Latinoamérica*, publicat per Nobuko a Argentina, i *La condición contemporánea de la arquitectura*, de l'editorial Gustavo Gili. També, el llibre *Barcelona, espais singulars*, de l'Ajuntament de Barcelona.

Voldria ara fer un elogi al discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Josep Maria Montaner, esplèndid en rigor i coneixements, desgranant la història de l'arquitectura catalana, enllaçant els diferents moviments i sense oblidar que en aquest fantàstic edifici de la Llotja, seu de la nostra Acadèmia, va esdevenir la primera *Classe d'Arquitectura* per a l'ensenyament d'aquesta disciplina.

Molt representatiu dels diferents episodis arquitectònics del nostre país és el fet de tenir una "consciència d'escola"; aquesta idea de crear, innovar i compartir coneixements entre els professionals d'acord amb uns valors, lligats en ocasions a corrents internacionals i, en d'altres, liderant els moviments d'avantguardes. Així ho considera l'historiador d'arquitectura moderna William J.R. Curtis, que afirma que en la història de l'arquitectura catalana es produeixen cíclicament moments àlgids de creativitat i innovació. En aquest sentit, és també destacable la vis crítica de Josep Maria Montaner, doncs sap escollir molt bé els pals de paller de cadascun d'aquests moviments.

És magistral la descripció en profunditat de la Pedrera, en la que fa un ús acurat de termes com isotropia, tectònica, topografia, asimetria, planta lliure, estereotomia, compartimentació orgànica i surrealisme. Tots aquests conceptes estan presents en l'imaginari de la Pedrera i estan molt ben descrits, com el caire surrealista dels sostres de guix que "semblen remolins de sorra que es desplacen".

També hi ha en el seu discurs una mirada al futur, en la renaturalització de les ciutats, en els nous reptes per crear un espai públic de qualitat, en revisar i fer crítica del passat per aprendre de nou en un món global i digital. La història de l'arquitectura catalana seguirà evolucionant sota aquests nous paradigmes i només amb l'experiència, el coneixement i el rigor serà capaç de superar tots els obstacles que les circumstàncies socioeconòmiques, i també sanitàries, ens presentin.

Josep Maria, avui l'Acadèmia et rep amb els braços oberts com a nou membre. En especial, la secció d'arquitectura estava esperant l'acadèmic que completés, enllacés i harmonitzés les diferents vessants que conformen el nostre ofici i estic convençut de que donaràs un nou i necessari impuls per a la nostra secció.

La meva enhorabona en nom de tots els Acadèmics i Acadèmiques, i benvingut a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

Carlos Ferrater Lambarri

Los valores de la arquitectura catalana

Discurso de ingreso del académico electo Josep Maria Montaner i Martorell

Excelentísimo señor Presidente,

Ilustrísimas e ilustrísimos miembros de esta Academia; señoras y señores; amigos y amigas,

En primer lugar, quiero expresar mi satisfacción por el honor de entrar a formar parte de la Real Academia Catalana de Bellas Artes de Sant Jordi, y mi agradecimiento a las personas que me propusieron: Jordi Faulí, Francesc Fontbona, Mireia Freixa, Eduard Gascón, Josep Muntañola y Carlos Ferrater, a quién agradezco muchísimo su réplica y elogio.

Este discurso de ingreso recorre los valores de la arquitectura catalana moderna y contemporánea, especialmente desde 1775 hasta 1976, con referencias hasta la actualidad, siguiendo la dirección de como se ha ido hacia una Barcelona democrática y metropolitana, un proceso cada día en construcción, y poniendo énfasis en 8 conceptos, que anudan estos valores y esta evolución.

1. *La enseñanza*

1. La Real Junta Particular de Comercio, constituida en 1763 y que en 1775 creó la Escuela Gratuita de Diseño, a raíz de la industria de indianas y de la necesidad de diseñadores de los estampados, a finales del siglo XVIII decidió que además de pintura y escultura¹ habría una Clase de Arquitectura, para la que obtuvo el permiso de Madrid en 1797. La clase se empezó a impartir en el magnífico edificio de la nueva Llotja (1771-1775), proyectado por el maestro de obras de élite, Joan Soler i Faneca (1731-1794). Siguiendo el neoclasicismo francés, incluyó el existente salón gótico de contratación dentro de un edificio público, redefiniendo límites y componiendo nuevas fachadas, articulándolo todo con un patio y una gran escalinata de piedra. Era la época de la eclosión del neoclasicismo en Cataluña, a finales del siglo XVIII y principios del siglo XIX, con una serie de palacios en Barcelona, como los March, Moja, Larrard, Moxó, de la Virreina, Episcopal, Savassona (actual Ateneu), Magarola, de Gònima, Alos i Dou y Alfarràs.

2. Antoni Celles i Azcona (1775-1835) fue el joven elegido por la Junta de Comercio para ser formado como arquitecto y futuro profesor de la Clase de Arquitectura. Nacido en Lleida, realizó sus estudios en la Academia de San Fernando de Madrid entre 1793 y 1802, y su estancia en Roma, como pensionado, duró desde el año 1803 al 1815². Durante el siglo XVIII y principios del siglo XIX, la estancia en Roma estaba considerada imprescindible para formarse en arquitectura y arqueología clásicas. Ambas etapas de formación estuvieron

¹ MORENO, Salvador, *La escultura en la casa Lonja de Barcelona. Neoclasicismo y romanticismo académico. Discurso de ingreso*, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona, 1983.

² MONTANER, Josep Maria, “L’Estada a Roma de l’arquitecte català Antoni Celles, 1803-1815, *L’Avenç* n° 120, Novembre de 1988.

financiadas por la Junta de Comercio, a la que, desde Roma, Celles iba enviando dibujos, trabajos y cartas. Su programa de Clase de Arquitectura fue elaborado en 1815, al volver a Barcelona, y el discurso inaugural lo pronunció el 11 de septiembre del 1817³.

3. En Cataluña, como en otros muchos países, también se dio la dualidad entre la enseñanza Beaux-Arts y la politécnica. Una evolución y debate que afloraron muy pronto en la Clase de Arquitectura impartida por Antoni Celles, desde 1817 a 1835. Cuando la Clase llevaba ya años de funcionamiento, y tras una crisis en 1825, en 1831 los dirigentes de la Junta de Comercio criticaron a Celles por impartir una enseñanza excesivamente clasicista y académica, mayoritariamente dedicada a la copia de modelos y a la práctica de la representación gráfica, y le reclamaron que se acercara a la enseñanza más sistemática y politécnica de J.N.L. Durand en París. Para Celles, lo esencial en la arquitectura era seguir los 10 libros de Vitruvio y expresarse con el lenguaje clásico, y no sacrificarla en nombre de la repetición, la seriación y la combinatoria, tal como proponía el curso de Durand⁴. Además de dedicarse a la enseñanza, Celles construyó obras de arquitectura doméstica y religiosa, proyectó infraestructuras y realizó estudios arqueológicos⁵.

4. El inicio de la modernización del urbanismo en Cataluña se produjo implementando el desarrollo de la arquitectura neoclásica, que eclosionó a partir de la misma Plaza del Palau. Y lo hicieron, precisamente, los discípulos de Celles, como Josep Buxareu, autor con Francesc Vila, de los Porxos d'en Xifré (1836-1840); Francesc Daniel Molina y Casamajó, proyectista de la Plaza Real (1848-1859); el también el científico Josep Oriol i Bernadet, autor, entre otras obras, de la primera fase del conjunto fabril de Can Ricart (1852-1854); Antoni Rovira y Trías, con el Mercado de Sant Antoni (1876-1882); Miquel Garriga i Roca, autor de los famosos “quarterons”; y Josep Casademunt, quién tomó el relevo de Celles en la Clase de Arquitectura en 1835⁶.

5. En cuanto a las influencias, a lo largo de los siglos XVIII y XIX se fueron turnando la tratadística procedente de Italia y de Francia. A partir de mediados del siglo XIX comenzó a llegar la influencia alemana, de Karl Friedrich Schinkel, Leo von Klenze y Gottfried Semper. Y muy a finales del siglo XIX, la influencia de las Arts & Crafts inglesas.

3 MONTANER, Josep Maria, *La modernització de l'utilitatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1990.

4 DURAND, J.N.L. *Precis des leçons d'Architecture. Partie graphique des cours d'architecture*, École Royale Polytechnique, Paris, 1819.

5 A.A.V.V. “Dossier Antoni Celles (1775-1835)”, *Butlletí XXXIII Barcelona 2019*, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona, 2020.

6 MORETÓ, Isabel, “La Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles”, *Barcelona Quaderns d'Història* n° 12, Barcelona 2005.

2. *El municipalismo*

6. En Barcelona, paralelamente a la labor académica en la Clase de Arquitectura de Antoni Celles, el Ayuntamiento reforzó sus intervenciones urbanas. El arquitecto municipal Josep Más i Vila (1780-1856), procedente del gremio de Maestros de Obras, llevó a cabo la iniciativa de las ordenanzas municipales; el trazado y definición de los modelos de fachada para la apertura de las calles Ferran, Jaume I y Princesa (1848-1853), uniendo las Ramblas con la Ciudadela; y la realización de la nueva fachada neoclásica del Ayuntamiento de Barcelona, en la Plaza Sant Jaume.

7. Esta Barcelona neoclásica quería emular transformaciones como la de la Lisboa de Pombal, después del terremoto de 1755, en la que se pasó de la ciudad medieval, compacta y orgánica, a la apertura de una gran plaza cívica frente al mar y al trazado rectilíneo de calles que buscaban disimular las pendientes topográficas de la ciudad. O del más tardío trazado de la Rue de Rivoli en París, diseñado por Charles Percier y Pierre Fontaine, con la voluntad de trasladar el confort y regularidad de los interiores Estilo Imperio a los exteriores, conformando avenidas uniformes. Continuaba vigente la energía de la composición clásica para introducir el orden moderno y hacer las ciudades más abiertas y públicas.

8. Los mercados municipales de Barcelona se convirtieron en uno de los equipamientos más emblemáticos de este protagonismo público en la ciudad a finales del siglo XIX, tejiendo un auténtico sistema urbano⁷. Y su evolución es paradigmática de los diversos periodos de la ciudad y de sus barrios. En los años de democracia se ha procedido a su remodelación y actualización, con obras tan reconocidas como el de Santa Caterina, de Enric Miralles y Benedetta Tagliabue (EMBT) o el de La Barceloneta, de Josep Miàs.

9. Otros edificios públicos emblemáticos e imprescindibles de las ciudades catalanas han sido los dedicados a la sanidad y a la medicina; como el conjunto del Hospital de Sant Pau y del Clínico, siguiendo la tradición de los antiguos hospitales de la Santa Creu y de la Casa de la Convalecencia, llegando hasta el Instituto Mental en Santa Coloma de Gramenet, el Dispensario Antituberculoso, y los conjuntos hospitalarios de la Vall d'Hebron, Bellvitge y del Mar; y con prestigiosas sagas de médicos, médicas, enfermeras y científicos residentes, como Dolors Aleu, Francesc Duran Reynals o Santiago Ramón y Cajal⁸.

7 GUÀRDIA, Manel, OYÓN, José Luis, “La formació del modern sistema de mercats de Barcelona (1874-1921)”, *Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona* n° 20, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2008.

8 MONTANER, Josep Maria, APARICI Isabel, NAVARRO Pepe, *Barcelona, espais singulars*, Comanegra / Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2016.

3. La forma, la técnica y los símbolos

10. La Clase de Arquitectura en la Llotja finalizó el 1850, el mismo año en que se creaba la Escuela de Maestros de Obras⁹, en funcionamiento hasta el 1871, que dirigió inicialmente el mismo Josep Casademunt y que aportó la formación de técnicos de la arquitectura, con cierta continuidad con el saber y la práctica constructiva del mundo gremial y artesanal, y con la competencia de hacer los edificios secundarios por todo el territorio catalán. Fueron un precedente de la profesión de los aparejadores, la cual fue modernizándose paulatinamente hasta los actuales arquitectos técnicos e ingenieros de la edificación.

11. La creación de la Escuela de Arquitectura, en 1875, inició una tradición de enseñanza que llega hasta nuestros días, y que tuvo su primera reflexión colectiva y académica en 1977, con la exposición y el catálogo del Centenario coordinados por Ignasi de Solà-Morales¹⁰; unas investigaciones e interpretaciones que han continuado¹¹. Y Elias Rogent, su primer director, fue autor de obras emblemáticas, como la Universidad de Barcelona, y también de piezas, desgraciadamente arrasadas bajo la Vila Olímpica, como los Docks en el Poblenou.

12. Joan Torres i Guardiola, arquitecto y promotor de las nuevas estructuras metálicas y ligeras, fue el emblema local de la confianza en el progreso, en los adelantos tecnológicos y en los nuevos materiales, especialmente el hierro, en las últimas décadas del siglo XIX. No solo proyectó el andamio para el monumento a Colón, sino que inventó una estructura ligera para las cubiertas de las naves, denominada de “ala de mosca”¹².

13. En este contexto, resalta la importancia de la arquitectura industrial y del patrimonio que se ha conservado, generalmente poco valorado por los industriales, la burguesía y los políticos, y mayoritariamente salvado por la acción de los movimientos sociales, urbanos y profesionales. Si se ha citado Can Ricart, conjunto que fue continuado por Josep Fontseré, durante la segunda mitad del siglo XIX la arquitectura industrial se fue extendiendo y ampliando por Cataluña: una rica evolución desde los elementos preindustriales y las casas-fábrica en el Raval hasta las colonias industriales, a lo largo de los ríos catalanes, tan intensamente aprovechados, como el Llobregat y el Ter¹³.

9 MONTANER, Josep Maria, *L'ofici de l'arquitectura. El saber arquitectònic dels mestres d'obres analitzat a través dels seus projectes de revàlida (1859-1871)*, Universitat Politècnica de Barcelona, Barcelona, 1983.

10 A.A.V.V., *Exposició Commemorativa del Centenari de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, 1875-76/1975-76*, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, Barcelona, 1977.

11 RAMON, Antoni, RODRÍGUEZ, Carmen, *Escola d'Arquitectura de Barcelona. Documents y archivo-Documents and archive-Documents i arxiu*, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1996.

12 FELIU TORRAS, Assumpció, VILANOVA OMEDAS, Antoni, *La Barcelona del ferro. A propòsit de Joan Torres Guardiola*, MUHBA (Museo de Historia de Barcelona), Barcelona, 2011.

13 CORREDOR-MATHEOS, José, MONTANER, Josep Maria, *Arquitectura industrial a Catalunya*, Caixa de

14. Esta Cataluña industrial de finales del siglo XIX será la que dará lugar al Modernismo¹⁴ y será donde surgirá la arquitectura de Antoni Gaudí (1852-1926), síntesis de técnica e imaginación. Son inagotables los episodios y las interpretaciones sobre la obra “gaudiniana” que se podrían citar¹⁵. Solo me referiré a dos.

15. Las proporciones, el carácter, el simbolismo, el organicismo y la luminosidad del interior de la Sagrada Familia, que se consiguen con las columnas de doble giro, estudiadas e interpretadas por Jordi Faulí, motivo de su tesis doctoral, que nos aclara la síntesis gaudiniana: la admiración por la naturaleza y la confianza en los mecanismos de la geometría llevadas a la escala más ambiciosa del gran templo metropolitano. A pesar de que entonces todavía no estaba perfeccionada la tecnología del hormigón armado que, posteriormente, se ha utilizado para continuar las obras¹⁶.

16. Y La Pedrera, que tiene una fachada que parece sólida, pétreo y casi opaca, estereotómicamente perforada, y que está construida tectónicamente, como si fuera un muro cortina: las piezas de piedra de Vilafranca son independientes de la estructura y están ancladas al forjado. Esta misma fachada pesada está tratada como una forma orgánica, como si fuera de barro, rememorando visiones de las olas y de las marcas del agua en la arena. Las barandillas de hierro forjado recuerdan algas y caparazones de tortuga. Gaudí consigue así una percepción ligera, ondulante, flotante y blanda de lo pesado. Por lo tanto, partiendo de mecanismos a la vez estereotómicos y tectónicos, el resultado final se convierte en una arquitectura atectónica y asimétrica. Lo más impactante es que detrás de esta fachada muraria, pétreo y arcaica se despliega una estructura de planta libre, soportada por columnas y organizada en torno a dos grandes patios de formas curvas. Gaudí supera en esta obra tan compleja los tradicionales muros de carga, y las posibilidades de la planta libre, una solución totalmente moderna, se utilizan para otorgar libertad a la compartimentación orgánica interior. A esta isotropía se contraponen unos falsos techos de yeso, de formas curvas y sinuosas, hechos específicamente para caracterizar la topografía invertida de cada una de las salas. De este modo, la flexibilidad y tectónica de la planta libre queda oculta en la distribución de los interiores, cavernosos y estereotómicos al mismo tiempo, siempre de paredes curvas, singulares e irrepetibles, con unos techos que parecen unos remolinos de arena que se desplazan.

Barcelona, Barcelona, 1984.

14 FREIXA, Mireia, *El modernismo en España*, Cátedra, Madrid, 1986.

15 SOLÀ-MORALES, Ignasi de, *Gaudí*, Ediciones Polígrafa S.A., Barcelona, 1983; HARRIES, Karsten, *The Ethical Function of Architecture*. Cambridge, Mass., The MIT Press, 1997.

16 FAULÍ, Jordi. *La basílica de la Sagrada Família*, P&M Ediciones, Barcelona, 2016.

17. Fue la sensibilidad surrealista la que encontró en las recreaciones visionarias y dramáticas de Gaudí uno de los referentes más poderosos para legitimar sus ideas estéticas. Un momento clave fue la publicación en la revista *Minotauro* número 3-4 de 1933, órgano de expresión de los surrealistas liderados por André Breton, del artículo de Salvador Dalí titulado “De la beauté terrifiante et comestible de l’architecture Modern Style”, con fotografías que Man Ray hizo expresamente en Barcelona. En el artículo se sostenía que la arquitectura y la ciudad que se correspondía con la búsqueda surrealista tendría aquella belleza convulsa, comestible, esponjosa y naturalista del Art Nouveau en la obra de Hector Guimard y de Antoni Gaudí. Según Dalí, la arquitectura blanda y divina del Art Nouveau había llegado a su apoteosis con Gaudí; y el 29 de septiembre de 1956, le rindió homenaje haciendo una conferencia y una gran pintura en el Park Güell, en una obra de acción que sintonizaba con el arte radical y el “Action painting” de los años cincuenta.

4. *Urbanismo, ética social y comunes*

18. En 1859, el Plan de Ensanche para Barcelona, de Ildefons Cerdà, socialista y reformador, fue un dispositivo para una ciudad igualitaria y no delimitada, con una capacidad de planificación durable en el tiempo. Señalaba también el inicio del nuevo conocimiento y práctica del llamado “urbanismo”, un concepto en el que Cerdà puso mucho énfasis, como síntesis de campo y ciudad, como defensa de los derechos y del bien común, como implementación de una ciudad tecnificada e higiénica.

19. La propuesta del urbanismo de Cerdà no surgió aisladamente. A mediados del siglo XIX se produjeron fuertes transformaciones sociales, políticas y tecnológicas, expresadas en las nuevas ciencias humanas, como la sociología, la etnología o la ecología; en la Comuna de París y en el nuevo pensamiento marxista; en las teorías sobre la esencia de los elementos tectónicos según el polifacético Gottfried Semper; o en el testimonio, tan pionero, de Flora Tristán y sus *Paseos por Londres*¹⁷, denunciando las condiciones de vida del proletariado.

20. El Plan Macià, del 1932 al 1935, y lo que podríamos denominar “regionalismo republicano” de 1932, del arquitecto y paisajista Nicolau Maria Rubió i Tudurí, expresaban la llegada del urbanismo racionalista y de los criterios del “Regional Planning”. El encargo de la Generalitat de Cataluña a Rubió i Tudurí se concretó en el Plan de Distribución de Zonas del Territorio Catalán. Y del Plan Macià nos ha quedado la Casa Bloc (1932-1936). Todo esto se vio interrumpido por la guerra civil provocada por el levantamiento fascista y por la dictadura franquista.

¹⁷ TRISTÁN, Flora, *Paseos por Londres. La aristocracia y los proletarios ingleses*. Global Rhythm Press S.L., Madrid, 2008. LLINAS CARMONA, Conxa, *Flora Tristán, una filósofa social*. Edicions Universitat de Barcelona, Barcelona, 2018.

21. Después del momento exultante de la eclosión del Modernismo en todas las artes a finales del siglo XIX y principios del siglo XX, la cultura catalana volvió a vivir otro momento de plenitud y de vanguardismo: la arquitectura avanzada de Josep Lluís Sert, Josep Torres Clavé, Sixte Illescas y otros, que a pesar de comenzar con retraso en relación a las vanguardias arquitectónicas internacionales, eclosionó de manera brillante y prometedora; la pintura de Miró y Dalí; la escultura de Gargallo, Fenosa y Ferrant; la poesía de J. V. Foix; la herencia del paso de Picasso por Cataluña, la presencia a menudo de Marcel Duchamp o la actividad de Dalí y Buñuel rodando en 1928 *Un chien andalou* en Cadaqués. No solo eso, en aquellos años se iniciaron los estudios históricos de Pierre Vilar y la nueva geografía de Pau Vila bajo la influencia de la Escuela Regional Francesa y la geografía de Vidal de la Blache. Era la Cataluña cosmopolita, en la que la Mancomunitat había liderado la reforma educativa, potenciando experimentar la enseñanza libre y consiguiendo la alfabetización, mediante la promoción de escuelas, bibliotecas, ateneos e infraestructuras; en definitiva, los equipamientos para la educación y la cultura¹⁸.

22. Aunque con retraso, las vanguardias llegaron a Cataluña, con sus confluencias y sus contradicciones. En las visiones, herramientas y experimentos de las diversas vanguardias confluyeron el racionalismo, con su performatividad y división de la realidad en sus partes constituyentes; la exigencia ética y social heredada de las citadas Arts & Crafts; todas las teorías estéticas de la pura visualidad y de la percepción, tendentes a la abstracción; el idealismo y el romanticismo alemán, especialmente en su culto a la creatividad y al genio; y unas investigaciones de lo esencial y espiritual en el arte, partiendo de la admiración por la naturaleza de Goethe. Y también iban estallando las contradicciones: querer erigirse en líderes y salvadores de una sociedad de la que estaban separados, y queriendo evitar unas élites de las que formaban parte y de las que acabarían siendo cómplices; basarse en el sentido de la historia para erigirse y legitimarse y, al mismo tiempo, tener que negar la historia, especialmente la reciente, la del siglo XIX; el terror al paso del tiempo en sus obras y la búsqueda del presente eterno, lo que comportaba alejarse de la vida y de la realidad; el absurdo mito de la originalidad en la época de la reproductibilidad técnica, tal como argumentó Walter Benjamin; y unas obras que eran, generalmente, objetos aislados de su contexto y que acabarían siendo mercancías, en las que predomina su valor de cambio y financiero.

23. De estas vanguardias catalanas, que coincidieron con la Segunda República, uno de los proyectos más emblemático fue la Ciudad de Reposo y de Vacaciones (1933-1934), que el

¹⁸ MONTANER, Josep Maria, “Catalunya i Europa: influències mútues en el camp de l’arquitectura” a BALCELLS, Albert (coordinador), *Els països catalans i Europa durant els darrers cent anys*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 2009.

GATCPAC (Grupo de Arquitectos y Técnicos Catalanes para el Progreso de la Arquitectura Contemporánea) proyectó para la inmensa playa y arboleda, la franja de 8 kilómetros de costa, que va desde el Delta del Llobregat hasta el escarpado de Castelldefels. En esta ciudad popular del ocio y el ejercicio se proponía una gran cantidad de equipamientos de gestión pública y socializada: parque marítimo, campos de deportes, playas, sanatorios, cabinas de baño, restaurantes, hoteles, residencias de fin de semana, colonias escolares y campos de cultivo, pensados para las familias de obreros y obreras de los sindicatos y cooperativas. Se constituyó la “Cooperativa Popular la Ciudad de Reposo y de Vacaciones”, que agrupaba más de 600 asociaciones y contaba con más de 800.000 afiliados. Este proyecto de la II República, el más valioso y espectacular del urbanismo moderno catalán, nunca se llevó a cabo, al no poderse completar el proceso de expropiación de tierras para hacerlas de propiedad pública¹⁹. Y durante la dictadura franquista esta zona se fue convirtiendo en lugar de veraneo y de fin de semana, fuertemente dividido en propiedades privadas. Sin embargo, mediante la Ley española de Costas, se ha podido mantener el valor público de estas playas.

24. Este énfasis en el bien común se ha recuperado y reforzado en los últimos años. Se expresa en la gestión cívica de los comunes urbanos y con el crecimiento del sector de las cooperativas y de la economía social y solidaria en Barcelona y en toda Cataluña: la Red de Economía Solidaria (XES), la autogestión del patrimonio ciudadano, el cohousing y tantas iniciativas promovidas en el espacio de lo común, entre lo público y lo privado.

5. A pesar de la dictadura, la vida y la industrialización continuaron

25. Cataluña, a pesar de la dura represión de la dictadura franquista, la miseria y la falta de medios, resistió y se convirtió en referente del arte, la cultura, el diseño, la arquitectura y el urbanismo. Su puerto, la infraestructura industrial y la red comercial se fueron revitalizando. A principio de los años cincuenta, a pesar de que Franco no quería, siguiendo las condiciones impuestas por la empresa italiana FIAT, la fábrica SEAT se instaló en los campos de la Zona Franca. Del mismo modo que ocurrió con los Borbones, a raíz de la Guerra de Sucesión, que dejaron destruida Barcelona, pero que no tuvieron otro remedio, con la concentración de ingenieros militares y el puerto, de crear aquí la Academia Militar de Matemáticas (1720-1802), en el antiguo convento de San Agustín, donde se formarían los ingenieros militares españoles, muchos de ellos autores de infraestructuras en América; y donde la élite de los maestros de obras gremiales asistiría a las clases de Pedro de Lucuze.

¹⁹ MONTANER, Josep Maria, MUXÍ, Zaida, *Política y arquitectura. Por un urbanismo de lo común y ecofeminista*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2020.

26. La vida continuaba y, a raíz de que a la Cataluña industrializada llegaba una nueva generación de migración, se empezaron a autoorganizar cooperativas de vivienda, para llegar a donde no alcanzaba la Obra Sindical del Hogar y el Patronato Municipal de la Vivienda. En los barrios populares de Barcelona, Mataró, Terrassa, Sabadell y muchas otras ciudades fueron surgiendo, a lo largo de los años cincuenta, las cooperativas como alternativa, como la Montseny en la Verneda o los bloques y torres de la Cooperativa del Sagrado Corazón, en la parte alta del Poblenou, con la colaboración para los proyectos del arquitecto Jordi Bonet i Armengol. Una tradición de vivienda asequible de calidad, que llega hasta las últimas décadas en las obras de Lluís Nadal, Esteve Bonell/José María Gil, Carlos Ferrater, Jaume Coll/Judith Leclerc, Sara Bartomeus/Anna Renau, Jerónimo Durán/Lluís Grau, Marta Peris/José Toral o las arquitectas de Cierto Estudio.

27. Después de los años de aislamiento, al principio de la dictadura de Franco y al final de la Segunda Guerra Mundial, en los años cincuenta se produjo la reaparición y consolidación de la arquitectura moderna en Cataluña, intentando recuperar y continuar el momento efímero de las vanguardias del GATCPAC, a través de una obra atenta a la realidad y a las necesidades de los usuarios. Fueron los años de la vigencia y la actividad del Grupo R²⁰ (desde 1951 a 1961), y de las primeras obras emblemáticas de Josep Maria Sostres y de Antoni de Moragas, los inicios de Oriol Bohigas y Josep Martorell y, especialmente, el eco internacional de José Antonio Coderch y Manuel Valls, que realizaron entonces dos obras maestras: la casa Ugalde (Caldes d'Estrach, 1951-1952) y las viviendas en la Barceloneta (Barcelona, 1953). En aquellos años se hicieron en Barcelona una serie de conferencias de arquitectos y críticos como Alberto Sartoris (1949), Bruno Zevi (1950), Alvar Aalto (1951), Nikolaus Pevsner (1952), Gio Ponti (1953), Alfred Roth (1955) y Sibyl Moholy-Nagy (1964), que tuvieron mucha influencia para hacer llegar el empirismo y el organicismo de los países escandinavos, el realismo italiano y la nueva mirada a la arquitectura popular y anónima desde Norteamérica.

28. Y fuera del Grupo R hubo también aportaciones emblemáticas, como la de Guillermo Giráldez, Pedro López Iñigo y Xavier Subías, que proyectaron y construyeron en un año la Facultad de Económicas en la Avenida Diagonal (1958), con elementos industrializados y lejos del retorno al ladrillo. O la modernidad tecnológica de Enric Tous y Josep Maria Fargas, con referencias estadounidenses, investigaciones plásticas basadas en los materiales y en los procesos constructivos. La antigua sede de la Banca Catalana, en el Paseo de Gracia, o la actual sede del grupo Planeta, también en la Diagonal, destacan por la voluntad de

²⁰ RODRÍGUEZ, Carme, TORRES, Jorge, CATALÀ-ROCA, Francesc, *Grup R*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 1994.

experimentación de una arquitectura entendida como sistema modular y abierta hacia su entorno²¹.

29. Esta confianza en la producción industrial, con la cual se puede aportar precisión, economía, rapidez y una producción masiva que contribuya a cubrir las necesidades de los sectores vulnerables, ha llegado hasta hoy con la iniciativa de los APROPs (Alojamientos de Proximidad Provisionales), como el de la calle de Sant Francesc, en Ciutat Vella (2018-2019), del equipo Straddle3: contenedores prefabricados procedentes del transporte marítimo, reciclados para convertirlos en viviendas modernas para las personas en riesgo de exclusión. Y es que si algo caracteriza a nuestro país es su resiliencia, su capacidad de afrontar las adversidades y las crisis, de rehacerse incluso en las peores condiciones.

6. La consciencia de Escuela.

30. Todo esto tiene que ver con el constante predominio, en la arquitectura catalana, de la idea de escuela, de compartir formación, medios y objetivos. Es lo que a partir de los años sesenta se denominó la Escuela de Barcelona en arquitectura, un rótulo que también se aplicó a la poesía o el cine. En arquitectura fueron los escritos de Oriol Bohigas los que fueron siguiendo las características y las obras más significativas de esta consciencia de grupo²².

31. En esta línea de sentido de grupo, también fueron destacadas las iniciativas de los estudiantes de arquitectura en los años sesenta. De ello es muy significativa la VIII Conferencia Internacional de Estudiantes de Arquitectura, celebrada en Barcelona en 1963, y que fue motivo de la publicación *Arquitectura 63*, organizada por los estudiantes de la promoción 89, encabezados por Josep Muntañola, y con contribuciones de los más destacados teóricos, críticos e historiadores de la arquitectura contemporánea, como Louis Mumford, Walter Gropius, Reyner Banham, Bruno Zevi, Sigfried Giedion, Nikolaus Pevsner y José María Valverde; y con debates sobre la llamada “tercera generación”²³.

32. En aquel ambiente industrial e innovador eclosionó el diseño industrial catalán, y también el diseño gráfico, relacionado con el mundo editorial, confluyendo diseñadores y arquitectos. Toda esta creatividad y gestión se concentraron en el FAD (Foment de les Arts Decoratives). Y una vez alcanzada la democracia, el diseño catalán se convirtió en una

²¹ FALAGAN, David H., *Innovación tecnológica en la arquitectura de Tous y Fargas*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 2020.

²² BOHIGAS, Oriol. “Una posible “Escuela de Barcelona” en *Contra una arquitectura adjetivada*, Seix Barral, Barcelona, 1969.

²³ A.A.V.V., *Arquitectura 63*, Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Barcelona, Barcelona, 1963.

de nuestras cartas de presentación. Ello culminó con el peso que éste tuvo en la presencia de España en Europalia, en 1985, en Bruselas, con la exposición y catálogo de autoría colectiva *El diseño en España. Antecedentes históricos y realidad actual*, cobijada por el Ministerio de Industria y Energía y por ADGFAD, ADIFAD, ADP y BCD.

33. También en los años sesenta empezaron a titularse y a trabajar las primeras mujeres arquitectas en Cataluña, con un cierto retraso en relación a otros contextos. Como Margarita Brender Rubira, quien había obtenido el título en Rumanía y la colegiatura por el COAC en 1962; Mercedes Sierra Barenys, la primera mujer titulada en Barcelona, en 1964; Alrun Gimeno, experta en arquitectura y clima; Roser Amadó, con una dilatada y reconocida obra, junto a Lluís Domènech; o Anna Bofill, también compositora, que tuvo un papel clave en la complejidad estructural y modular del Walden 7 del Taller de Arquitectura, y que ha sido pionera en las propuestas de igualdad de género en el urbanismo²⁴.

34. Después del desarrollo y la maduración de esta escuela, a raíz de las obras olímpicas a finales de los años ochenta, como gran oportunidad para los jóvenes arquitectos, se consolidó una amplia nueva generación de arquitectos, a la que en 1988 se llamó “la generación de los 80”, formada por personas tan emblemáticas como Enric Miralles, Carme Pinós, Maria Rubert de Ventós, Joan Roig, Enric Batlle, Carme Ribas, Xavier Vendrell o Tonet Sunyer. Algunas de ellas entraron en Proyectos Urbanos del Ayuntamiento de Barcelona, denominados por la prensa como los “lápices de oro”: Beth Galí, Marius Quintana, Olga Tarrasó, Pepita Teixidor, Tomás Morató, María Luisa Aguado, Jordi Enrich, Josep Maria Julià y otras ya citadas.

35. Entre ellos, Enric Miralles, que murió prematuramente en el 2000, hizo una aportación intensa y renovadora, con una gran influencia en generaciones posteriores. Entre sus proyectos y obras destacadas, por su valor simbólico, y realizada ya con Benedetta Tagliabue, está el Parlamento de Escocia (1999-2004). Miralles y Tagliabue consiguieron una nueva monumentalidad, basada en las formas orgánicas y simbólicas, envolviendo empáticamente las actividades de las personas y situándose suavemente en el contexto de Edimburgo.

36. La arquitectura catalana, por lo tanto, siempre ha reforzado la conciencia de escuela: Grupo R, Escuela de Barcelona I y II, Generación de los 80 ... Y ya a principios del nuevo milenio, en 2003, se definió una nueva generación, como “hijos e hijas del 92”²⁵, muy diversas,

²⁴ ARIAS LAURIÑO, Daniela, MUXÍ, Zaida, “Filling History, Consolidating the Origins. The First Female Architects of the School of Architecture of Barcelona (1964–1975)”, ARTS vol. 9, n° 1, 2020.

²⁵ MONTANER, Josep Maria, MUXÍ, Zaida, “Genealogia de la arquitectura contemporània en Cataluña: hijos del 92”, *Catalan Review*, Vol. XVIII, n° 1-2, (1998), p. 209-221. MONTANER, Josep Maria, MUXÍ, Zaida,

con más mujeres arquitectas y con una mentalidad más ecologista y unos presupuestos, generalmente, más realistas y modestos: Juli Capella, BOOPBA, Manuel Bailo/Rosa Rull, Ricardo Flores/Eva Prats, Iñaki Alday/Margarita Jover, Mamen Domingo/Ernest Ferré, etc. Este espíritu de aglutinar, compartir y colaborar ha seguido predominando.

7. La renaturalización de las ciudades

37. La importancia del espacio público y del verde, una falta endémica en el territorio metropolitano, se entendió desde el primer momento en que la democracia fue recuperada. Por ello, los nuevos proyectos y la gestión municipal con los parques y plazas se convirtieron en la primera imagen y en el resultado más inmediato. Más allá de las polémicas, los tan necesarios parques y jardines se convirtieron en los focos centrales de los barrios.

38. Este proceso se ha ido intensificando al ir tomando conciencia de los requerimientos de la era postindustrial. Es lo que hoy denominamos el proceso de renaturalización de las ciudades, y que cada vez tiene más que ver con aplicar soluciones basadas en la naturaleza. En Cataluña, en las últimas décadas, se han hecho grandes aportaciones, empezando por la más reconocida internacionalmente, RCR arquitectos (Ramon Vilalta, Carme Pigem, Rafael Aranda) que, a partir de la inspiración de la arquitectura en el paisaje de La Garrotxa, de su capacidad singular para aprender e interpretarla, han sabido proyectar en todo tipo de entorno -paisajístico, agrario, urbano o metropolitano-, y en todo tipo de sociedad, cultura y clima.

39. Antes de esta eclosión y reconocimiento, ya se había desarrollado una escuela de paisajistas, la mayoría mujeres que, a partir de los años ochenta, fueron definiendo el nuevo paisajismo catalán: Rosa Barba, Bet Figueras, Imma Jansana/Conxita de la Villa, Maria Isabel Bennasar o Lola Domènech entre otras, de nuevo contando con el apoyo de la promoción del municipalismo y de instituciones como el Área Metropolitana y la Diputación de Barcelona²⁶. Además de cluster en biotecnología, diseño digital, energía o en tecnologías de la información y la comunicación, somos uno de los focos internacionales de aprendizaje de los proyectos de paisajismo y de espacio público, con cursos de Postgrado y premio internacional.

40. Esto ha hecho que tengamos muchísimas obras modélicas y referentes. El nuevo Jardín Botánico, de Carlos Ferrater, Bet Figueras y Josep Luis Canosa (1989-1999), es una de las más felices y logradas aplicaciones de la geometría de los fractales en un proyecto urbano de paisaje, creando una plataforma privilegiada para la diversidad de la flora mediterránea. El Parque Central de Nou Barris, de Andreu Arriola y Carme Fiol, es un auténtico espacio verde funcional, asequible y popular. Y una pieza clave a punto

“La joven arquitectura catalana. Cambiar de enfoque” en *Arquitectura* nº 331, Madrid, 2003.

²⁶ MONTANER, Josep Maria, *Arquitectura contemporània a Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 2005.

de concluir, como el Parque de Glòries, de Ana Coello, Agence Ter y un amplio equipo de especialistas, hecho de canopias vegetales y nudos de biodiversidad, aportará un nuevo centro verde en el mismo corazón de la metrópolis.

41. Y este objetivo de renaturalizar y pacificar la ciudad ha llevado a poner en práctica la propuesta de las *Superilles*, elaboradas desde los años ochenta por la ya extinta Agencia de Ecología Urbana, aplicadas primero en el Poblenou (2016) y en el entorno del mercado de Sant Antoni (2018), y ahora llevadas a la gran escala con el proyecto de la *Superilla Barcelona*, potenciando ejes y esquinas verdes. Superillas y ejes verdes suman más capas a la cincuentena de interiores de manzana ajardinados. Y esta clave del paisaje y la imprescindible extensión de la naturaleza y la biodiversidad nos abre la puerta a la gran escala metropolitana.

8. *La Barcelona metropolitana*

42. En el transcurso de los años sesenta a los setenta, se fue tomando conciencia de la escala metropolitana que el crecimiento urbano iba alcanzando. Esto llevó a la redacción de un plan metropolitano, llamado primero Plan Comarcal y, definitivamente, Plan General Metropolitano, aprobado en 1976. Los objetivos de este plan fueron conseguidos en gran medida: determinar las condiciones y la estructura de ordenación del territorio metropolitano, controlar los crecimientos abusivos, prever espacios para parques y equipamientos, y generar y aportar suelo público para las ciudades metropolitanas.

43. En el 2021 seguimos esperando la aprobación definitiva del nuevo Plan Director Urbanístico (PDU), en gran parte ya redactado, que debe ser capaz de incorporar los nuevos retos: evitar la especulación y la gentrificación, defender y proteger el patrimonio, prever más suelo público, renaturalizar el territorio y luchar contra el cambio climático. La escala metropolitana es la adecuada para afrontar los retos actuales: de vivienda asequible, de eficientes sistemas de transporte público sostenible, de gestión de los recursos y de los residuos, de conseguir entornos saludables, todo esto dentro de la complejidad y diversidad que posee el territorio metropolitano.

44. Y al llegar al final es cuando debemos rendir homenaje al legado de Joan Antoni Solans²⁷, trabajando en el Ayuntamiento de Barcelona y en la Generalitat de Cataluña. En este discurso de entrada, tomando su relevo, hay que recordar su aportación al urbanismo aplicado en Cataluña durante las últimas décadas, siguiendo unas directrices dilatadas en el tiempo y el espacio, muy influyentes y polémicas, entre las que no podemos olvidar haber conseguido tanto suelo para vivienda protegida, equipamientos y espacios verdes en

²⁷ SOLANS I HIGUET, Joan Antoni, Barcelona 1969-1979. *Els anys decisius del planejament de la metròpoli*, Museu d'Història de Barcelona, Barcelona, 2020.

los municipios del entorno metropolitano, sobre todo a raíz de la gestión del citado PGM. Además, Solans era una persona muy culta que, a lo largo de su trayectoria, fue publicando artículos y libros muy relevantes sobre la evolución del planeamiento urbano, escritos desde un conocimiento y experiencia privilegiados.

45. Como conclusión, podemos afirmar que la evolución de la arquitectura en Cataluña está caracterizada por largos periodos en que se practica una arquitectura ecléctica, seguidora de corrientes internacionales y basada en las capacidades profesionales; y por momentos puntuales vanguardistas, en los que se sitúa en los frentes más avanzados (Gaudí y todos los artistas modernistas; Sert y el GATCPAC; Coderch, Sostres y el Grupo R; Enric Miralles, con Carme Pinós y Benedetta Tagliabue; Carlos Ferrater y OAB, con la experimentación constante y la construcción impecable con geometrías complejas²⁸; las arquitectas paisajistas catalanas; RCR arquitectos, ganadores del Premio Pritzker 2017, y ahora las diversas cooperativas, expertas en participación y arquitectura ecológica, como la de LaCol.

Conclusión

Hemos repasado valores y referentes, y también crisis y retos. Valores y referentes que debemos saber relanzar, y retos que debemos afrontar, ahora aún más para resolver con nuevas herramientas y objetivo los efectos sociales, económicos, urbanos y de salud física y mental, de la pandemia. Retos y alternativas en los que esta Academia también puede jugar un papel relevante. No en vano, para entender nuestras crisis hemos de recurrir a la historia, uno de los valores y tesoros de esta institución. Incluso, muchos de los problemas que hoy tenemos están en relación con las exigencias éticas, las posibilidades tecnológicas resultado de la revolución industrial y los conflictos sociales y culturales de aquel siglo XIX que caracterizaron Gottfried Semper, Flora Tristán, Ildefons Cerdà, Dolors Aleu o William Morris; en el siglo que comenzó la Clase de Arquitectura con la que hemos iniciado este discurso. Un pasado del que, revisitándolo, podemos aprender mucho, sumergidos en la desorientación que conllevan la revolución digital, la globalización y financiarización de todo, y en definitiva, las crisis ya permanentes y superpuestas. Interpretaciones del pasado que nos pueden aportar criterios para nombrar y compartir el futuro²⁹.

²⁸ PARICIO, Ignacio, *Taxonomía geométrica*. Carlos Ferrater & OAB, ACTAR, Barcelona, 2021.

²⁹ JELIN, Elisabeth, VINYES, Ricard, *Cómo será el pasado. Una conversación sobre el giro memorial*, Ned ediciones, Barcelona, 2021.

Discurso de respuesta de L'Il·lmo. Sr. Dr. Carlos Ferrater Lambarri

Es para mí un gran honor dirigirme a las Académicas y Académicos de la *Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi* y haber recibido el encargo de hacer el elogio de Josep Maria Montaner. Pero antes de todo, me gustaría empezar con un sentido recuerdo para el académico y amigo Joan Antoni Solans, que recientemente nos dejó en unas trágicas circunstancias.

En el momento en que se planteó el nombramiento de un nuevo académico de la Sección de Arquitectura y Urbanismo, no dudé en proponer a Josep Maria Montaner, propuesta que enseguida recibió el apoyo de muchos de los miembros de la Academia. Y lo hice por tres motivos.

En primer lugar, porque en este momento lo considero la persona más idónea por su perfil como arquitecto, historiador y activista implicado en temas de inclusión social, además de su valía como persona.

En segundo lugar, lo conozco muy bien, ya como aventajado estudiante de la Escuela de Arquitectura de Barcelona a mediados de los años 70. Así que le propuse también por el recorrido que hemos realizado juntos. Ha presentado y escrito el prólogo de varias monografías sobre la obra de nuestro estudio y de mi etapa anterior, hemos tenido colaboraciones profesionales entre las que quiero mencionar su importante labor como asesor del Proyecto de las 3 manzanas del Eixample Cerdà de 1992 y también la coautoría del Museo Industrial del Ter en Manlleu, en el año 2002.

Finalmente, considero que su trayectoria, conocimientos y personalidad completan de manera extraordinaria la sección de Arquitectura de la Academia, y estoy convencido de que sus aportaciones serán de gran interés. El grupo que conforma la Sección de Arquitectura es rico en matices y muy heterogéneo, representando diversas variantes de la práctica de la arquitectura, la cultural, la académica y la profesional. El extenso currículum de Josep Maria Montaner, del que haré unas pinceladas, abarca todas estas vertientes de la profesión siempre con un sentido del rigor y la excelencia en todos aquellos proyectos que ha desarrollado.

Josep Maria Montaner es catedrático de Teoría e Historia de la Arquitectura en la Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Barcelona de la UPC, y ha sido codirector del Máster “*Laboratorio de la vivienda colectiva sostenible del siglo XXI*”. Es especialista en el estudio de la arquitectura del período neoclásico y de la arquitectura, el arte y el pensamiento en el siglo XX y principios del XXI. Es también experto en historia contemporánea de la vivienda colectiva, los museos y la arquitectura industrial.

Sus investigaciones iniciales fueron publicadas en libros como *L’ofici de l’arquitectura*.

El saber arquitectònic dels Mestres d'obres 1859-1871 y Arquitectura industrial a Catalunya. El libro *La modernització de l'utilitatge mental de l'arquitectura a Catalunya. 1714-1859*, editado por el Institut d'Estudis Catalans, fue su tesis doctoral, dedicada a los inicios de la enseñanza de la arquitectura en Cataluña, con especial énfasis en la Clase de Arquitectura de Antoni Celles en la Llotja.

Fue pensionado por la CIRIT (de la Generalitat de Cataluña) en la Academia Española de Arqueología, Historia y Bellas Artes de Roma.

Su trayectoria nos ofrece una extensa bibliografía con libros como *Después del Movimiento Moderno. Arquitectura de la segunda mitad del siglo XX*, *Museos para el nuevo siglo* y *La modernidad superada. Arquitectura, arte y pensamiento en el siglo XX*, todos ellos editados por Gustavo Gili, y *Arquitectura contemporània a Catalunya*, de Edicions 62.

En el ámbito del periodismo ha desarrollado también una intensa labor de divulgación, colaborando durante muchos años con el diario *El País* y *La Vanguardia*. Debe mencionarse también su etapa como Concejal de Vivienda y del distrito de Sant Martí del Ayuntamiento de Barcelona.

Entre sus últimos libros considero de gran interés *Arquitectura y crítica en Latinoamérica*, publicado por Nobuko en Argentina, y *La condición contemporánea de la arquitectura*, de la editorial Gustavo Gili. También, el libro *Barcelona singular*, del Ayuntamiento de Barcelona.

Quisiera ahora hacer un elogio al discurso de ingreso en la Academia de Josep Maria Montaner, espléndido en rigor y conocimientos, desgranando la historia de la arquitectura catalana, enlazando los diferentes movimientos y sin olvidar que este fantástico edificio de la Llotja, sede de nuestra Academia, se convirtió en el embrión de la primera Escuela de Arquitectura.

Muy representativo de los diferentes episodios arquitectónicos de nuestro país es el hecho de tener una “conciencia de escuela”; esta idea de crear, innovar y compartir conocimientos entre los profesionales de acuerdo con unos valores, ligados en ocasiones a corrientes internacionales y en otras, liderando los movimientos de vanguardias. Así lo considera el historiador de arquitectura moderna William J.R. Curtis, que afirma que en la historia de la arquitectura catalana se producen cíclicamente momentos álgidos de creatividad e innovación. En este sentido, es destacable también la vis crítica de Josep Maria Montaner, pues sabe elegir muy bien los ejes principales de cada uno de estos movimientos.

Es magistral la descripción en profundidad de la Pedrera, en la que hace un uso cuidadoso de términos como isotropía, tectónica, topografía, asimetría, planta libre, estereotomía,

compartimentación orgánica y surrealismo. Todos estos conceptos están presentes en el imaginario de la Pedrera y están muy bien descritos, como el carácter surrealista de los techos de yeso que “parecen remolinos de arena que se desplazan”.

También hay en su discurso una mirada al futuro, en la renaturalización de las ciudades, en los nuevos retos para crear un espacio público de calidad, en revisar y hacer crítica del pasado para aprender de nuevo en un mundo global y digital. La historia de la arquitectura catalana seguirá evolucionando bajo estos nuevos paradigmas y sólo con la experiencia, el conocimiento y el rigor será capaz de superar todos los obstáculos que las circunstancias socioeconómicas, y también sanitarias, nos presenten.

Josep Maria, hoy la Academia te recibe con los brazos abiertos como nuevo miembro. En especial, la sección de arquitectura estaba esperando al académico que completara, enlazara y armonizara las diferentes vertientes que conforman nuestro oficio y estoy convencido de que darás un nuevo y necesario impulso a nuestra sección.

Mi enhorabuena en nombre de todas las Académicas y Académicos, y bienvenido a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

Carlos Ferrater Lambarri

Currículum Vitae de Il·lm. Sr. Dr. Josep Maria Montaner Martorell

Josep Maria Montaner (Barcelona, 1954) és arquitecte (1977), doctor arquitecte (1983), amb estudis parcials d'Antropologia i d'Història Moderna. És catedràtic de Teoria e Història de l'Arquitectura a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (Universitat Politècnica de Catalunya) i ha estat codirector, amb Zaida Muxí, del Master “Laboratorio de la vivienda colectiva sostenible del siglo XXI” de l'ETSAB i de la Fundació Politècnica (2004-2014). Ha estat sots-director de cultura de l'ETSAB, des del 2001 fins el 2005, fundant la revista *Visions*, que va obtenir el 2006 el Premi per publicacions periòdiques a la IV Biennal Iberoamericana de Arquitectura y Urbanismo. Actualment te 6 sexennis reconeguts de recerca per part de la CNEAI (Comisión Nacional Evaluadora de la Actividad Investigadora). Des del febrer del 2021 es acadèmic numerari de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

És especialista en l'estudi de l'arquitectura de la Il·lustració i del període neoclàssic, i de l'arquitectura, l'art i el pensament en el segle XX i principis del XXI. Com a tipologies és expert en història contemporània de l'habitatge col·lectiu, els museus i l'arquitectura industrial. També ha dedicat part de la seva recerca, articles i llibres a l'evolució de la ciutat de Barcelona, tant històrica com en el període democràtic.

Les seves recerques inicials varen ser publicades en llibres com *L'ofici de l'arquitectura. El saber arquitectònic dels mestres d'obres 1859-1871*, edicions Universitat Politècnica de Barcelona, Barcelona, 1983; i *Arquitectura industrial a Catalunya*, amb José Corredor-Matheos, Caixa de Barcelona, Barcelona, 1984, el primer llibre que va posar atenció en el patrimoni industrial a Catalunya.

El llibre *La modernització de l'utilitatge mental de l'arquitectura a Catalunya. 1714-1859*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1990, va ser la seva tesi doctoral, que va estar premiada en dos ocasions: com a original va obtenir el Premi Lluís Domènech i Montaner de l'Institut d'Estudis Catalans (1984) i, com a publicació de l'Institut d'Estudis Catalans, el Premi de la Crítica Serra d'Or a la recerca el 1991. La tesi està dedicada als inicis de l'ensenyament de l'arquitectura a Catalunya, amb especial èmfasi en la Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles a Llotja. Per a fer aquesta tesi va consultar diversos arxius nacional i internacionals, entre ells el de l'Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

El 1987 va ser pensionat per la CIRIT (Consell Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica, Generalitat de Catalunya) a l'Acadèmia Espanyola d'Arqueologia, Història i Belles Arts de Roma. Allí va seguir estudiant l'activitat d'Antoni Celles a Roma a principis del segle XIX, i les seves recerques varen ser publicades a tres números de la revista d'història *L'Avenç*: el número 120 (1988), el 137 (1990) i el 161 (1992).

Els anys 1987 i 1988 fou “visiting lecturer” a l’Architectural Association School of Architecture de Londres. Des del 2002 és professor honorari de la Facultad de Arquitectura de la Universidad Ricardo Palma de Lima, Perú, i des del 2005 és professor invitat il·lustre de la Facultad de Arquitectura de la Universidad Nacional de Tucumán, Argentina. Va ser professor convidat el 2007 a la New School de Nova York, per part del professor i antropòleg Arjun Appadurai

En relació a la recerca sobre la història i present de Barcelona ha estat, des del 2008 al 2013, el director del projecte de recerca “Arxiu crític model Barcelona 1973-2004”, finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación i per l’AGAUR de la Generalitat de Catalunya. El resultat del treball ha estat publicat en versió catalana, castellana i anglesa. La versió catalana és: Josep Maria Montaner, Fernando Álvarez, Zaida Muxí (editors), *Arxiu crític model Barcelona 1973-2004*, UPC-Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2012. A més a més, com a resultat de la recerca es va publicar per part de Josep Maria Montaner, Fernando Álvarez, Zaida Muxí i Roser Casanovas el *Reader modelo Barcelona 1973-2013*, Barcelona, 2013, editat per Ajuntament de Barcelona/Comanegra/UPC.

Altres llibres seus son: *Los museos de la última generación*, Editorial Gustavo Gili, Barcelona, 1986 (amb Jordi Oliveras i amb introducció d’Ignasi de Solà-Morales), i amb edicions a Gran Bretanya (Academy Editions, Londres 1986), Estats Units d’Amèrica (St. Martin’s Press, New York, 1986), República Federal Alemanya (Karl Kramer, Stuttgart, 1986) i Itàlia (Ulrico Hoepli, Milán, 1988); *Barcelona, Stadt und Architektur*, Taschen, Colonia, 1992 (edició castellana del 1993, edicions anglesa i francesa de 1997); *Después del Movimiento Moderno. Arquitectura de la segunda mitad del siglo XX*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, (1ª edició 1993, 1ª edició italiana a Laterza, 1996, 1 edició portuguesa 2001, 1ª edició grega 2014); *Museos para el nuevo siglo / Museums for the New Century*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 1995; *La modernidad superada. Arquitectura, arte y pensamiento en el siglo XX*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona 1997, nova edició revisada 2011; *Arquitectura y crítica*, Editorial Gustavo Gili, Barcelona, 1999 (sexta edició 2007); *Las formas del siglo XX*, Editorial Gustavo Gili, Barcelona, 2002; *Museos para el siglo XXI*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona 2003; *Arquitectura contemporània a Catalunya* (2005) a Edicions 62; y *Sistemas arquitectónicos contemporáneos*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2008; molts d’ells traduïts al portuguès i a l’anglès. Entre les seves aportacions, destaca el fet d’haver escrit, amb Maria Isabel Villac, la primera monografia sobre l’arquitecte brasiler Paulo Mendes da Rocha, que el 2006 va guanyar el Premi Pritzker, i que va ser publicada el 1996 per l’editorial Gustavo Gili.

Entre els seus llibres dels darrers deu anys destaquen *Arquitectura y crítica en Latinoamérica*, Nobuko, Buenos Aires, 2011, edició brasilenya a Romano Guerra editores, 2014; *Arquitectura*

y política. *Ensayos para mundos alternativos*, amb Zaida Muxí, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2011; *Del diagrama a las experiencias, hacia una arquitectura de la acción*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2014; *La arquitectura de la vivienda colectiva. Políticas y proyectos en la ciudad contemporánea*, Ed. Reverté, Barcelona, 2015; *La condición contemporánea de la arquitectura*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2015; *Barcelona, espais singulars*, amb Isabel Aparici i Pepe Navarro, Ajuntament de Barcelona/Comanegra, 2016; *La humanidad planetaria*, amb Marc Augé, Gedisa, Barcelona, 2019; i, amb la col·laboració de Zaida Muxí, *Política y arquitectura. Por un urbanismo de lo común y ecofeminista*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2020.

Escriu i ha escrit regularment a diverses publicacions i revistes catalanes, espanyoles i internacionals. I ha col·laborat assíduament al diari *El País*, des del 1984 fins el 2016, i al suplement “Culturas” de *La Vanguardia*, des del 2002 fins el 2015. En els seus articles a *El País*, una antologia dels quals ha estat publicada per Edicions UPC, amb el títol *Repensar Barcelona* (2003), s’ha dedicat a defensar una cultura crítica i una ciutat sostenible. Per aquests articles a *El País* ha estat premiat en dues ocasions: amb el Premi Construmat el 1989 i amb el Premio Nacional por Iniciativas en el Urbanismo del Ministerio de Vivienda el 2005.

Ha impartit cursos i conferències a ciutats d’Espanya, Europa (Gran Bretanya, Itàlia, Dinamarca, Suècia, Holanda, Alemanya, Portugal, Grècia, Bèlgica, França i Eslovènia), americanes (Estats Units, Mèxic, Veneçuela, Argentina, Uruguai, Xile, Brasil, Colòmbia, Equador, Costa Rica, Puerto Rico, Bolívia i Perú) i Àsia (Japó, Índia, Xina i Filipines).

Com a crític d’arquitectura va rebre el Premi Espais de Crítica d’Art (1992). Per la seva defensa del Patrimoni Industrial va rebre el Premi Bonaplata de Difusió el 1993. I seguint el seu compromís amb les ciutats sostenibles va ser membre del Fòrum Cívic Barcelona Sostenible, del que va ser president del 1997 al 1998, i que va ser el primer en elaborar uns indicadors de sostenibilitat per a Barcelona.

Ha estat regidor d’Habitatge i Rehabilitació, i del districte de Sant Martí, de l’Ajuntament de Barcelona. (2015-2019). Entre les seves aportacions destaquen el “Pla pel dret a l’habitatge a Barcelona (2016-2025)”, la promoció d’una rehabilitació pro-activa i redistributiva, la creació de la línia de cohabitatge en cessió d’ús, i la recuperació de la revista *Qüestions d’Habitatge*, publicant-se dels números 19 al 23. Al Districte de Sant Martí ha promogut la construcció i ampliació d’equipaments; espais públics nous i remodelats; i la defensa i transformació del patrimoni industrial.

Com a arquitecte ha exercit en diversos breus períodes, en l’estudi d’arquitectura col·lectiu Bentué/Boronat/Montaner/Solà/Tomàs/Vidal, del 1977 al 1984, i ha col·laborat en

projectes de l'arquitecte Carlos Ferrater, com les tres mansanes a la Vila Olímpica (1987-1992) i el Museu Industrial del Ter a Manlleu, remodelant l'antiga fàbrica Sanglas (1997-2003); amb breus col·laboracions a estudis com el d'Ignasi Sànchez-Domènech, EMBT Enric Miralles-Benedetta Tagliabue i RCR Arquitectes (Rafel Aranda, Carme Pigem i Ramon Vilalta). També ha fet projectes propis d'habitatges, interiorisme i exposicions.

Ha estat comissari d'exposicions com *L'ofici de l'arquitectura. El saber arquitectònic dels mestres d'obres (1859-1871)*, al Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (1984); *100 anys de construcció. 100 anys del Gremi de Constructors a Barcelona*, al Palau Robert (1992), per la que va obtenir el citat Premi Bonaplata 1993 en l'apartat de Difusió; *Less is More. Minimalisme en arquitectura i d'altres arts*, amb Vittorio Savi, al COAC (1996), en motiu del Congrés Internacional de la UIA 1996 a Barcelona; *Barcelona 1979-2004. Del desenvolupament a la ciutat de qualitat* (1999), revisant l'evolució de la ciutat amb exposicions a quatre seus: Col·legi d'Arquitectes, Col·legi d'Aparelladors, Arquitectes Tècnics i Enginyers de la Construcció, Col·legi d'Enginyers Industrials i Ajuntament de Barcelona; *La Catalunya Paisatge a l'entresol de la Pedrera*, Fundació Caixa de Catalunya (2006). Amb Zaida Muxí ha dirigit *Habitar el presente. Vivienda en España: sociedad, ciudad, tecnología y recursos*, promoguda per el Ministerio de la Vivienda, que des del 2006 en que es va inaugurar a Madrid, va viatjar per diverses ciutats espanyoles fins el 2008, i entre el 2011 i el 2012 per capitals llatinoamericanes amb l'AECID (Agencia Española de Cooperación Internacional para el Desarrollo). De totes aquestes exposicions se n'han publicat catàlegs.

El 2015 va ser el comissari de l'exposició "RCR arquitectes. Creativitat compartida", iniciada al Palau Robert de Barcelona i presentada posteriorment a l'ICO de Madrid el 2016 i a la Bienal de Arquitectura de San Sebastián el 2017. Aquest mateix any, els arquitectes catalans de RCR guanyaven el Premi Pritzker. Actualment és patró de la Fundació RCR Bunka, de la que va ser president des de la seva fundació el 2013 fins el 2015.

www.racba.org

REIAL ACADEMIA CATALANA
D BELLES ARTS D SANT JORDI